

Ds. Boones motieven in historisch perspectief

1. De brief van diaken David Janse
2. De neergang na 1795
3. Het 'treuren en rouwklagen ...'
4. De noodkerk van ds. Ledeboer
5. De noodkerk van ds. Bakker
6. De noodkerk van ds. Van Dijke
7. De psalmberijming van Datheen
8. Het ambtsgewaad
9. De kerkelijke organisatie
10. Samenvatting

1. De brief van diaken David Janse (1869)

Het is algemeen bekend dat ds. L. Boone in 1907 niet is meegegaan met de vereniging van Ledeboerianen en Gereformeerde Gemeenten onder het kruis. Hij kreeg op het laatste moment een brief in handen waardoor hij besloot niet te verenigen. Hij lichtte er enkele fragmenten uit om zijn bezwaren tegen de vereniging te formuleren en schreef: *'Ik wensch bij het oude van den godzaligen Ds. Ledeboer en den godzaligen Ds. Van Dijke en den godzaligen Ds. Bakker te blijven; bij al haar gewoonten. Dus kan ik niet meegaan in de vereeniging.'* Wat betekende dat precies? Wat waren die gewoonten? Over dat bijzondere document en de wereld eromheen gaat het.

De brief betreft de christelijk afgescheiden ds. Adriaan de Bruijne uit Krabbendijke. Hij diende van 1849 tot 1868 de gemeente Goes. Hij was een achtenswaardig man en preekte op 3 februari 1869 in de Ledeboeriaanse gemeente van Krabbendijke. Ds. Pieter van Dijke wilde hem er wel bijhebben en gaf een ouderling opdracht om dominee te vragen over te komen. Hij moest dan de 'vrijheid' verlaten en vooral berouw en spijt betonen over de vrijheidsaanvraag. Hij kon zich dan op 12 mei in Middelburg melden op de provinciale vergadering van Ledeboeriaanse Gemeenten. De Bruijne was vereerd met het verzoek, maar had wel bedenkingen. De Ledeboeriaanse vergadering van 12 mei 1869 besprak die bezwaren en de goed ontwikkelde scriba David Janse (de latere dominee) ging hem het Ledeboeriaanse kerkbegrip grondig uitleggen. Ds. Boone moet deze brief van 26 mei op het allerlaatste moment in handen hebben gekregen. We citeren de meest relevante fragmenten. De cursiveringen zijn de door ds. Boone gebruikte passages.

Antwoordbrief van diaken Janse

Oost-Kapelle, 26 Mei 1869.

(...)

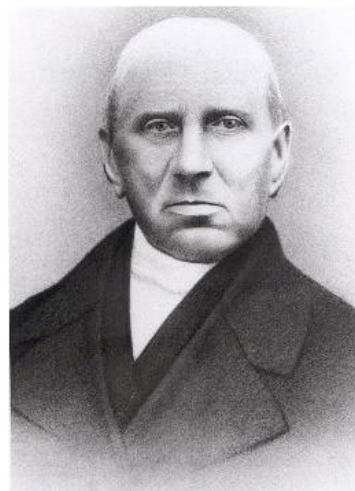
'De breuke Sions'

Zoo kom ik dan nu tot de behandeling der breuke Sions. (...) Het is de vraag waar de Breuke en het verderf in de Gereformeerde Kerk begonnen is voor en met 1816 of voor en met 1773. *'Dat het onzes inziens daar begonnen was, waar de kleine vossen den wijngaard verdorven hebben door de trouweloosheid der wachters in hunne roeping om te waken tegen de zucht naar nieuwigheden en veranderingen in de vastgestelde regels onzer vadersen'* zonder noodzake uitgaande van de bastaardkinderen der Hervormde kerk, die toen vele waren, en waartegen de weinige getrouwen met donderende stemmen waarschuwd en voorspelden wat de gevolgen zouden zijn der veranderingen zonder noodzake, voor het erfdeel Gods. Dit is genoeg bekend.

En daar nu de Gereformeerde leere, vervat in de belijdenisschriften der Hervormde kerk, op grond van het onfeilbare woord des levendigen Gods met de psalmen van Datheen als in huwelijk verbonden waren, in 1580 en later nog opnieuw bevestigd in de Synode onzer vadersen, gehouden te Dordrecht in 1618 en 1619, om alzo de geestelijke kinderen in het Sion Gods te baren, die dan ook zeer vruchtbaar was. Zoo brak des duivels list, na de harten der meeste wachters onder zeer schoonen schijn betooverd te hebben, los tegen de laatste, die als een oude en rimpelachtige vrouw behoorde uitgezet te worden, *daar de geest des tijds en de hoogmoed zulks vorderde, om een jeugdiger, schooner en bevalliger [psalmberijming van 1773, JMV] in deszelfs plaats te stellen, en alzo meer kinderen te winnen. Dit gebeurde dan ook, doch helaas van lichter gehalte, sprekend half Jodisch, en half Asdodisch, welke list geschiedde met een verborgen doel om scheur en bres te maken en binnen te komen* en later alles omver te werpen hetwelk hem dan ook volkomen gelukt is tot bittere smart der ware vromen en tot blijdschap der wereldlingen.

Drie zware zonden

Drie zware zonden werden onzes inziens, hiermede begaan. Ten eersten: Verbondsbreking, daar plechtig was beloofd en onderteekend niets te willen veranderen van de vastgestelde regels, vooral niet tot blijdschap der wereld. Ten tweeden: Huwelijksschennis, *daar de wettige vrouw werd uitgedreven en een vreemde in de plaats gesteld. Ten derden: Dienstbetoon aan de blinde wereld en bastaard kinderen, die juichten, terwijl de teederste vromen schreiden.* De hand der oversten was de eerste in deze overtreding geweest, zoodat ook van de Leeraars de vernedering behoort te beginnen. En wat was nu het gevolg? Dit: dat de vijanden van de ware Leer sedert onverhindert binnenkwamen, Gods ongenoegen geopenbaard werd. Scheuring en verbreking van den band der liefde en eendrachtigheid werd overal gezien, zelfs vervolging der teederste vromen die opkwamen tegen den afval [het Walcherse psalmenoproer van 1778 tegen de invoering van de nieuwe

Ds. A. de Bruijne.

psalmberijming van 1773, JMV] zoals in ons eiland, die treurige gedachtenis, waarvan de vruchten voor degenen, die oogen hebben om te zien, nog te zien zijn. Eene sterke wijking van Gods Geest volgde. Leest eens met aandacht de 16 predikatiën van den nu zaligen Theodorus van der Groe, tijdgenoot dezer treurige gebeurtenis en voorspeller der gevolgen kerk en land, welke dan ook maar al te zeer vervuld zijn kort na zijnen dood (1754.)

Geen treuren en rouwklagen

Ziet, hier lag onzes inziens het gebrek in 1834, waar wel de strijd heftig was tegen de valsche leere en het verderf in het Hervormde Genootschap en de Heere kenmerkend en krachtig Zijn volk uitleidde uit Babel der verwarring, hun zegende en ondersteunde door Zijne liefde om Zijns Heiligen Naams wille, hen beschermende tegen de woede der vijanden en kracht gaf onder de beproevingen en vervolgingen, gelijk weleer de Israëlieten bij den uittocht uit Babel. Maar door een verborgen oordeel Gods bleef (Ezra 9 en 10) bij ons achter: dat treuren en rouwklagen over onze en onzer vaderen ongerechtigheden, de verbondmaking voor het aangezicht des Heeren. Daarop is dan ook al spoedig verwarring en daarop dat betreurenswaardig verdrag met de Regeering gevolgd, waardoor naam, rechten en goederen verloochend werden, met zich brengende al de treurige gevolgen welke door den heer Kleindorst breedvoerig en klaar zijn aangetoond. (...) Ach, dat de Heere opstond en Zich in genade in Christus over ons ontfermde en Zijn Geest uitstortte van ware verootmoediging, opdat wij door rechte ontdekking met het gansche Sion voor den Koning Zijner kerk werden gebracht met onze schuld. Dat we gelijk Daniël 9, Ezra 9 en Nehemia 9 een walge aan ons dor en onvruchtbaar leven kregen. Om uit de volheid zijner genade voor Hem, tot Zijn eer en heil voor Sion te leven en zoo bereid te worden voor de toekomstige heerlijkheid.

Zie, dit is ons gevoelen omtrent deze zoo gewichtige zaak, zoodat gijlieden hieruit klaar kunt afnemen, dat er in dezen toestand over geen hereeniging te denken is, want schikken en buigen helpt voor God niet. De Heere zij ons en ulieden genadig, om Zijns zelfs wil. Na minzame groete ook namens de vergaderinge, blijf ik, Uw Vriend en Broeder DAVID JANSE, Diaken."

Drie overeenkomsten Janse - Boone

We vergelijken nu drie passages (*cursief weergegeven*) die ds. Boone heeft gebruikt en overgenomen in zijn Verantwoording van 19 oktober 1907 aan zijn kinderen.

a. 'Zucht naar nieuwigheden'

Diaken Janse had als volgt geschreven over 'zucht naar nieuwigheden en onnodige veranderingen van oude en beproefde regels': *'Dat het onzes inziens daar begonnen was, waar de kleine vossen den wijngaard verdorven hebben door de trouweloosheid der wachters in hunne roeping om te waken tegen de zucht naar nieuwigheden en veranderingen in de vastgestelde regels onzer vaderen zonder noodzake ...'*

- Ds. Boone schreef in 1907: *'De Heere opene veler ogen voor de trouweloosheid van de wachters, leraren en ouderlingen, tegen de zucht naar nieuwigheden en veranderingen in de vastgestelde regels onzer vaderen ...'*

b. Psalmberijming Datheen

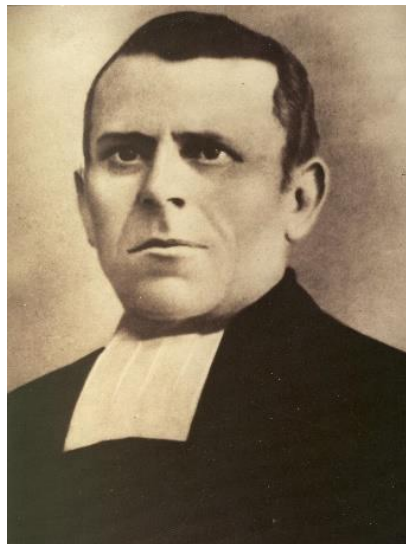
De tweede vergelijking betreft het loslaten van de psalmberijming van Datheen. Dáár was de breuk in 1773 begonnen. Diaken Janse schreef: 'Zoo brak des duivels list, na de harten der meeste wachters onder zeer schoonen schijn betooverd te hebben, los tegen de laatste, die als een oude en rimpelachtige vrouw behoorde uitgezet te worden, *daar de geest des tijds en de hoogmoed zulks vorderde, om een jeugdiger, schooner en bevalliger [psalmberijming, JMV] in deszelfs plaats te stellen, en alzoo meer kinderen te winnen. Dit gebeurde dan ook, doch helaas van lichter gehalte, sprekend half Jodisch, en half Asdodisch, welke list geschiedde met een verborgen doel om scheur en bres te maken en binnen te komen en later alles omver te werpen hetwelk hem dan ook volkomen gelukt is tot bittere smart der ware vromen en tot blijdschap der wereldlingen.*

- Ds. Boone schreef in 1907: 'De vroegere leraars waarschuwden met donderstemmen *en nu vorderen de geest des tijds en hoogmoed om een schone en jeugdige en bevallige in de plaats te krijgen of te stellen en alzo meer kinderen te winnen. Dit gebeurde dan ook van lichtere zijde of lichtere taal te spreken, half Jodisch, en half Asdodisch, welke list geschiedt met verborgen doelen om scheuringen en bressen toe te maken en zo binnen te treden. (...)*

c. 'De wettige vrouw'

Diaken Janse vervolgde over Datheen: 'Drie zware zonden werden onzes inziens, hiermede begaan. Ten eersten: Verbondsbreking, daar plechtig was beloofd en onderteekend niets te willen veranderen van de vastgestelde regels, vooral niet tot blijdschap der wereld. Ten tweeden: Huwelijkschennis, daar *de wettige vrouw [Datheen] werd uitgedreven en een vreemde in de plaats gesteld. Ten derden: Dienstbetoon aan de blinde wereld en bastaard kinderen, die juichten, terwijl de teederste vromen schreiden.*'

Ds. Boone schreef in 1907: "*De wettige vrouw wordt uitgedreven en een vreemde in de plaats gesteld, en zo een dienst gedaan aan de bastaards en de blinde wereld, die juicht, terwijl de tedere vromen schreien.*"

Ds. Boone begreep de inhoud van de brief van David Janse direct.

Tot zover de drie gebruikte citaten. De omstandigheden van diaken Janse (in 1869) en ds. Boone (in 1907) waren verschillend, maar de kern was hetzelfde: het ging om de kerkelijke cultuur, de noodkerk, de kerkschuld en Datheen. En om het afwijzen van een kerkelijk instituut en een strak georganiseerd kerkelijk leven.

2. De neergang na 1795

Ds. Boone heeft de hoofdlijn en de bedoeling van de brief goed begrepen en in korte tijd van een paar dagen de juiste conclusies getrokken. Het is overigens niet duidelijk waar Janses brief zo plots vandaan kwam. Die is geschreven in 1869 en wat verspreid of gekopieerd, want een jaar later heeft ook de Leidse ds. P. Los citaten uit deze brief van scriba Janse gebruikt om naar de Ledeboeriaanse gemeenten over te stappen en zich zelfs opnieuw tot predikant te laten bevestigen door ds. P. van Dijke. Janses brief was in de tijd van ds. Boone al bijna veertig jaar oud, maar ds. Boone kreeg de brief of een kopie of afschrift ervan door een bijzondere leiding tóch in handen. Hij heeft die grondig bestudeerd en de strekking ervan goed begrepen, met als gevolg dat hij de Bepalingen of uitgangspunten van de Vereniging van 1907 niet meer kon onderschrijven: 'Ik geraakte over het verenigen in grote moeite en mijn hoofdbezwaar was wel, dat wij niet geheel terugkeerden tot het zingen der oude psalmen en het dragen van het ambtsgewaad, gelijk ds. Ledeboer, ds. Van Dijke en ds. Bakker gedaan hebben, en één waren op denzelfden grondslag.' Het ging hem dus om de grondslag en de psalmen van Datheen.

Synode van Embden (1571)

Scriba Janse ging in zijn brief terug tot het jaar 1580. Waarom juist dat jaartal? De Nederduitse Gereformeerde Kerk of kortweg Gereformeerde Kerk was in 1571 ontstaan in de stad Emden, net over de grens bij Groningen, in het noorden van Duitsland, aan de Eems. Officieel was de kerk toen 'eene versamelinghe der Nederlandtsche Kercken die onder 't Cruys sitten, ende in Duytschlandt, ende Oost-Vrieslandt verstroyt zijn.' Het eerste en nog altijd behartenswaardige besluit van deze synode was: 'Gheen Kercke sal over een ander Kercke, gheen Dienaer des Woorts, gheen Ouderlinck, noch Diaken sal d'een over d'ander heerschappie voeren ...' Het was reactie op de roomse hiërarchie: de zogenaamde kerkleiders en voormannen werden direct afgeschaft. Andere synoden waren in 1574 en 1578 in Dordt en in 1581 in Middelburg. Die Gereformeerde Kerk werd in 1579 in de Unie van Utrecht officieel erkend als de kerk van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden en is ook wel genoemd de 'moederkerk der Kerke Gods'. Elke aparte provincie had een Gereformeerde Kerk met een eigen gereformeerde kerkorde. De Gereformeerde Kerk was tot 1816 dus de som van zeven provinciale kerken. Scriba Janses genoemde 'huwelijkschennis' kwam hierop neer: hij vergeleek de band tussen de gereformeerde leer en de oude psalmberijming uit 1566 met een huwelijk dat was gesloten in de kerkvergaderingen in en rond 1580. Misschien wel daarom zette ds. Boone hierboven 'terugkeer tot het zingen der oude psalmen' bewust voorop. Daarmee was het verval begonnen.

De Dordtse Synode

Die huwelijksband was volgens Janse in Dordt 'opnieuw bevestigd'. Er waren nog meer synoden rond die tijd, maar de nationale synode van Dordrecht van 1618-1619 was ongetwijfeld de belangrijkste in de geschiedenis van de Gereformeerde Kerken. Die synode was feitelijk een strijd tussen twee levensbeschouwingen. Aan de ene kant stonden de calvinisten, de confessionelen, ook wel de 'preciezen' genoemd. Aan de andere kant waren er de geesteskinderen van Erasmus en anderen. Die zagen de band met de belijdenis en catechismus het liefst opgeheven,

verwierpen het leerstuk van de uitverkiezing en worden daarom ook wel 'rekkelijken' genoemd. Zes maanden lang vergaderden meer dan honderd theologen en hoogleraren uit binnen- en buitenland om zich uit te spreken over het hart van het gereformeerde belijden, dat de weg effende voor een gezond kerkelijke leven.

Janse noemt die synode 'zeer vruchtbaar'. Meest belangrijk zijn de drie theologische geschriften, die als Belijdenis werden aanvaard: de Nederlandse Geloofsbelijdenis, de Dordtse Leerregels en de Heidelbergse Catechismus. Die machtige werken werden bekend als de Drie Formulieren van Enigheid. Ondertekening ervan was verplicht voor predikanten, schoolmeesters en catechiseermeesters. Van eveneens enorm belang waren de onovertroffen Statenvertaling en de Dordtse Kerkorde. Veel theologiestudenten uit andere landen namen de kennis en de praktijk der godzaligheid mee naar hun eigen landen. Nederland is in vorige eeuwen daarom wel 'het Israël van het westen' genoemd. Een stroom van goede geschriften rolde van de drukpers. Het is niet zonder reden, dat alleen deze preken, uit de Nadere Reformatie dus, bij synodebesluit in onze gemeenten mogen worden gelezen. Dat geldt ook de Engelse en Schotse puriteinen.

Maar ons rijkgezegend land verliet de Heere. Overheid, kerken en onderdanen werden meegesleept in de vaart der volken en de talenten en rijkdommen van de kerk werden begraven. De psalmen van Datheen moesten aan de kant en de nieuwe berijming van 1773 werd met geweld ingevoerd als het officiële psalmboek van de kerk. Ook de oude preken werden afgedankt. Bekering werd gezien als zelfverbetering: goede werken vervingen de praktijk der godzaligheid. En protesten werden nauwelijks gehoord.

De Bataafse Republiek

David Janse schreef ook over het verlies van onze nationaliteit in 1795 'zoodat na het vertrek der Franschen in 1813, de Fransche geest ons bij bleef en bijgebleven is tot heden toe ...' Dat betekent in korte woorden het volgende. Begin 1795 trokken Franse troepen de Nederlanden binnen en riepen in het Amsterdamse stadhuis de Bataafse Republiek uit. Stadhouder Willem V vluchtte naar Engeland en het volk verwelkomde de bezetters met open armen. De patriotten dansten uitgelaten onder de vrijheidsbomen. Die bomen stonden symbool voor het begin van een nieuw tijdperk. De Gereformeerde Kerk werd gelijkgesteld aan alle andere godsdiensten. En dat allemaal als uitvloeisel van het nieuwe motto: vrijheid, gelijkheid en broederschap. Ook kwam er een scheiding van kerk en staat, die voor gereformeerden een beperking was en voor andere groeperingen juist een verruiming.

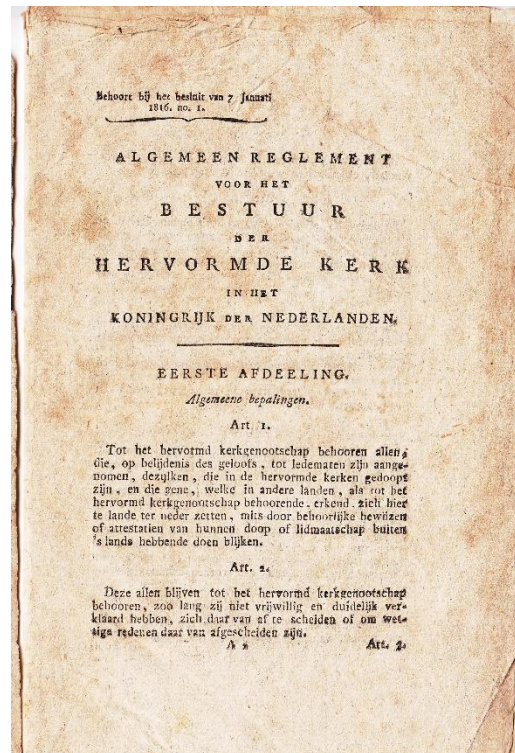
Kort erna braken Gods oordelen los en van 1806 tot 1810 kreeg Nederland een roomse koning in de persoon van Lodewijk Napoleon. In 1810 werd ons land bij Frankrijk ingelijfd en verdwenen veel kerkelijke goederen in de bodemloze Franse schatkist. Ook de Franse wetten werden ingevoerd: het Wetboek van Strafrecht (Code Pénal), het Burgerlijk Wetboek (Code Civil) en het Wetboek van Koophandel (Code de Commerce). In 1811 werd de Burgerlijke Stand ingevoerd. Het is dan ook niet bijzonder, dat we bij de geboorte van ds. Pieter van Dijke, in 1812, in het Fliplandse geboorteregister lezen dat vader Van Dijke zijn zoon 'voudrait donner le prénom de Pieter'. Pieter zou zijn naam zijn. Napoleons regime zorgde voor een totale neergang op geestelijk en stoffelijk gebied. In 1813, na de volkerenslag bij Leipzig, vertrokken de Franse legers uit het berooide Nederland en was de Bataafse

Republiek ten einde. Twee jaar later ging Napoleon in de slag bij Waterloo voorgoed ten onder.

Reglement van 1816

De Franse legers waren in 1813 uit Nederland vertrokken en de Bataafse Republiek was voorbij. Half november van dat jaar landde de zoon van Willem V vanuit Engeland op het strand van Scheveningen. Hij werd gehuldigd als koning Willem I en uitgeroepen als soeverein vorst. Hij leek aanhanger van de orthodoxe leer van de Gereformeerde Kerk, waarvan hij belijdend lid was, maar koos helaas voor het liberalisme. Na de nieuwe grondwet van 1815 was het moment gekomen om ook met het gereformeerde kerkelijke verleden af te rekenen. De koning was hiertoe natuurlijk niet bevoegd, en had ook niets met het kerkelijk bestuur te maken, maar trok zich daar niets van aan. De kerken wisten van niets, want hun nieuwe kerkorde

was onder strikte regie van de regering ontworpen. De Dordtse Waalse dominee Charles Guillaume Jeansz Merkus durfde als een van de weinigen ronduit zeggen dat de koning onbevoegd was. Met als resultaat: een dreigbrief van het Ministerie van Eredienst.

Nederlandse Hervormde Kerk

Het Reglement van 1816 was dus onwettig tot stand gekomen en net zo onwettig ingevoerd. Kerkelijke bestuurders werden uit hun functies ontheven en hun bestuursorganen opgeheven. Willem benoemde nieuwe classicale besturen, provinciale kerkbesturen en de nationale synode. De Nederduitse Gereformeerde Kerk hield op te bestaan en in plaats ervan kwam de Nederlandse Hervormde Kerk. Het door God gegeven gezag behoorde nu bij de synodale commissie met de koning aan het hoofd. De leer was niet omschreven in het reglement en dus kon er ook geen leertucht zijn. De roomse hiërarchie was weer ingevoerd en de kerk was gedegradeerd tot een godsdienstig genootschap naar menselijk ontwerp. Een genootschap is uiteraard geen kerk, maar een vereniging, een verbond, een instituut of iets wat erop lijkt. Het geestelijk gezag kwam in handen van een groep wereldse mensen. Niet het fundament van de Schrift en de gereformeerde belijdenis waren bepalend, maar het Reglement. Niemand kon officieel protesteren, want de invoering van het Reglement had de vroegere classes automatisch opgeheven.

Protesten en gezelschappen

Enkelen protesteerden natuurlijk wel. Dat deden bijvoorbeeld de Leidse dominee Nicolaas Schotsman en grootheden als Bilderdijk, Da Costa, Capadose, De Clercq, de staatsman Groen van Prinsterer, de gebroeders Van Hoogendorp en predikers als Kohlbrugge, Van Oosterzee, Beets en anderen. Groen van Prinsterer schreef het boekje: *De maatregelen tegen de Afgescheidenen aan het staatsrecht getoetst*. De maatregelen waren hoogst onrechtvaardig. Deze bestuurders zagen het als hun plicht en roeping om kerk en volk terug te brengen tot de God en de leer en de instellingen van de vaders.

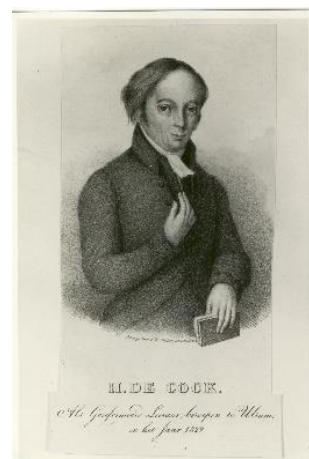

Mr. Guillaume Groen van Prinsterer.

Dat viel niet mee, want kerk en overheid maakten het de belijders der waarheid wel erg moeilijk. Huizen waarin men samenkwam om over de waarheid te spreken, werden bedreigd door een opgehitste menigte. Het is dan ook geen wonder dat waarheidslievenden de kerk links lieten liggen, en uitweken naar gezelschappen of conventikels. Ook de bediening van het Heilig Avondmaal werd een probleem, want men zat op onrechtzinnige toespraken en een grote toeloop van mensen niet echt te wachten. Dergelijke problemen waren er ook met de Heilige Doop. Velen oordeelden dat het dopen door een dwalende predikant betekende 'dat men zijn kind den Moloch had geofferd'. Overigens niet terecht, want de waarde van de doop is niet afhankelijk van de bedienaar. Toch bleven heel wat kinderen ongedoopt. Veel ouders hadden grote moeite met het beantwoorden van de tweede doopvraag: 'Of gij de leer (...) die in de christelijke kerk alhier geleerd wordt, niet bekent de waarachtige en volkomen leer der zaligheid te wezen.' Vooral het woord 'alhier' riep vragen en onmogelijkheden op. Het dus niet heel bijzonder, dat het verlangen om afscheiding groeide. Da Costa schreef al in 1825 dat afscheiding onvermijdelijk was: 'Wat is van de prediking, wat van de bondszegelen geworden? Wat van het leeraarsambt zelf? Ja, het is inderdaad een stellige afval van Christus.' Alleen het feit dat niet veel dominees voor afscheiding en de bijbehorende narigheden voelden, hield de grote uittocht nog tegen.

Ds. Hendrik de Cock

Bij ds. Hendrik de Cock, hervormd predikant in het verre Groningse Ulrum, zette de Afscheiding onverwacht door. De Cock was krachtadig tot bekering gekomen en als gevolg daarvan de oude en bevindelijke waarheid gaan prediken. Hij ging op sterk aandringen van ouders ook kinderen van elders dopen. Hij werd geschorst, niet zozeer voor het dopen, maar meer nog voor het uitgeven van zijn scherp geschreven boekje *Verdediging van de ware gereformeerde leer en van de ware gereformeerden*. Hij moest uiteindelijk gedwongen de kerk verlaten en stelde op 15 oktober 1834 de *Acte van Afscheiding of Wederkeering* op. Hierdoor namen de vervolgingen alleen maar toe. Ulrum kreeg op zaterdagavond 25 oktober zelfs 150 soldaten bij burgers ingekwartierd. Het dorp was in staat

Ds. H. de Cock.

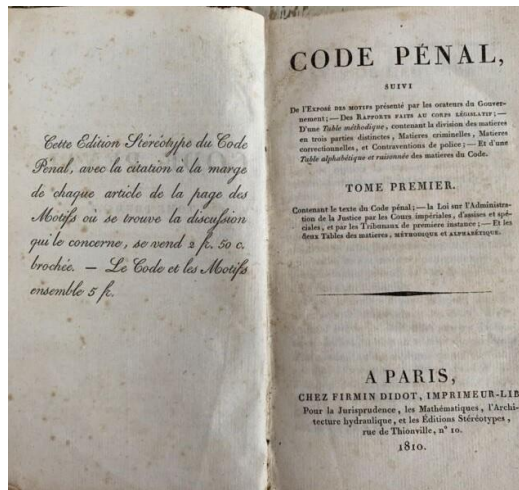
van beleg en de pastorie was ingericht als wachtpost voor twaalf soldaten. Dominee werd opgesloten in een kamer, zijn goederen werden verzegeld en zijn papieren in beslag genomen. De overheid ontzag niets en niemand.

Vervolgingen

De afgescheidenen werden op sommige plaatsen zowat vogelvrij verklaard. Kerkdiensten werden ontelbare keren verstoord. Soms was het een wonder dat er geen doden vielen. Veel preken sleepten een proces-verbaal met zich mee. Rechtbanken veroordeelden 'overtreders' tot tienduizenden guldens boete, zodat menige familie werd geruïneerd. Het innen van boeten ging vaak samen met de publieke verkoop van huisraad, kleren en kindergoed. Liefst op zondag, omdat afgescheidenen hun spullen dan niet konden terugkopen. Wie niet kon betalen, draaide de gevangenis in. Wie niet wilde betalen, zoals voorganger Pieter van Dijke en ds. Ledeboer, belandde eveneens achter de tralies. Andere kwelmiddelen waren inkwartieringen van wrede soldaten. Afgescheiden arbeiders werden soms door hervormde boeren genadeloos op straat gezet, zoals in Sint-Philipsland, en met hun gezinnen min of meer uitgehongerd. Velen gingen uiteindelijk door de knieën en vroegen dan toch maar vrijheid van godsdienst.

Strafrecht van Napoleon

De afgescheidenen wilden terug naar de leer, de tucht en de inzettingen van de Dordtse vaders van 1618-1619. Niets meer en niets minder. Naar de Nederduitsch Gereformeerde Kerk van Dordrecht dus. Die vroegere kerk wilden ze voortzetten. Simpel. Alles draaide om die kerk. Ze gingen er daarom van uit dat hun kerk net als vroeger beschermd was door de grondwet. Maar regering en synode gingen daar niet in mee. De afgescheidenen moesten erkennen dat ze een *nieuwe* kerk stichtten. Ze moesten afstand doen van de (hervormde) kerkelijke goederen en van de naam gereformeerd, zorgen voor eigen armen en voor een goedgekeurde kerkruimte, en de rechten van de Hervormde Kerk onverkort erkennen. Maar dat konden en mochten ze principieel niet. Het zijn zwarte bladzijden uit de kerkgeschiedenis; inkt- en inktzwart. Afgescheidenen werden keer op keer veroordeeld op grond van het afgeschreven Wetboek van Strafrecht van Napoleon, de Code Penal. Enkele artikelen daaruit zouden een schijn van recht kunnen geven om afgescheidenen te veroordelen. Maar ook niet meer dan een schijn, want die waren alleen bedoeld om staatsgevaarlijke bijeenkomsten te stoppen die onder het mom van godsdienst werden gehouden. Meer niet. Maar kerkdiensten waren geen gevaarlijke of geheime bijeenkomsten, want ieder mocht er komen.

De wetgeving in de Code Penal was niet bedoeld voor gewone kerkdiensten.

3. Het 'treuren en rouwklagen ...'

David Janse schreef in zijn brief veelzeggend: 'Door een verborgen oordeel Gods bleef (Ezra 9 en 10) bij ons achter: dat treuren en rouwklagen over onze en onzer vaderen ongerechtigheden, de verbondmaking voor het aangezicht des Heeren.' Dit was de kern van Janses brief. Anders gezegd: 'Dat we gelijk Daniël 9, Ezra 9 en Nehemia 9 een walge aan ons dor en onvruchtbaar leven kregen.'

Het 'treuren en rouwklagen' over de erve der vaderen was dus bij veel afgescheidenen achterwege gebleven. Met als triest gevolg een reeks nieuwe kerken en kerkjes en tegelijk verwarring, het verloochenen van de afscheidingsprincipes, het vragen van godsdienstvrijheid, het loslaten van de naam Gereformeerde Kerk en het aannemen van de naam Christelijk Afgescheiden. Echte Ledeboeriaanse kerken waren naamloze noodkerken. De eerste Ledeboeriaanse grote kerkvergadering van 5 maart 1851 had geen naam aangenomen en ds. Boone deed dat bij de constituering ervan op 3 december 1907 ook niet. Hij schreef daar dat hij 'geen vrijheid wilde vragen', dat betekent dus dat hij geen nieuwe kerk wilde stichten. Wel hadden de buitenwacht en de krantenwereld bepaalde namen of aanduidingen doen ontstaan; losse en minder bekende samenkomsten heetten in de volksmond en in de krant algauw Oud Gereformeerd. Een soort verzamelnaam voor naamlozen en alles wat niet strikt kerkelijk was.

Datheen en de breuk

Het valt op dat David Janse in zijn brief het verschil met andere afgescheidenen toespitste op hun gemis van het bevindelijk inzicht in de breuk van de kerk, vooral veroorzaakt door de verwerping van de Psalmen van Datheen. Hij noemde het 'treuren en rouwklagen over onze en onzer vaderen ongerechtigheden...' Dat miste hij in de brief van ds. De Bruijne. Janse ging hierin trouwens verder dan ds. Ledeboer, ds. Van Dijke en ds. Bakker. Bij hen was het meer een levende en ondervonden zaak; zij hadden de kerkschuld geëigend 'de breuk beleefd'. Terwijl het bij Janse meer een reeks feiten en voorschriften lijkt te zijn. Datheen en het kerkelijk standpunt werden dus met elkaar geïdentificeerd. Terug naar Datheen betekende: terug naar de aloude Gereformeerde Kerk. Datheen was dus ook onlosmakelijk verbonden met de afscheiding. Daarom schreef ds. Boone in 1907: 'Mijn hoofdbezwaar was wel, dat wij niet geheel terugkeerden tot het zingen der oude psalmen Dit was dus niet zomaar een psalmberijming kiezen, nee, er schuilde een fundamenteel ander kerkelijk leven achter.

Petrus Datheen.

Kerkorde en reglement

Met het teruggeven van de vrijheid was de kerkschuld nog niet betaald. Alleen als een afgedwaald volk in de schuld zou komen, zou kerkherstel mogelijk zijn en de breuk worden geheeld. Daarom wilden en durfden de Ledeboerianen geen duidelijke organisatievorm aannemen en bleef hun kerkelijk leven geënt op het

gezelschapsleven. Organisatie was er nauwelijks en beslissingen werden veelal intuïtief genomen. Ze moesten wel bepaalde leefregels hebben en de Dordtse Kerkorde aanvaarden, maar die was grotendeels onbekend en ook nog eens bedoeld voor een heel ander kerkelijk leven van eeuwen geleden. Ze vonden het in hun noodkerkje overigens niet zo nodig om die kerkorde strikt en strak na te leven en ze hadden op 1 juli 1903 een eigen orde-reglement aanvaard, dat op veel punten afweek van Dordt. Ds. Boone had dit reglement geraadpleegd in zijn beslissing om wel of niet te verenigen.

Noodgedwongen institueren

Ledeboeriaanse dominees voelden zich uiteraard geroepen om Woord en Sacramenten te blijven bedienen. Ze konden en mochten de vele 'bedroefden om der bijeenkomsten wil' niet aan hun lot overlaten en moesten noodgedwongen overgaan tot het institueren van kerkelijke gemeenten. Die gemeenten brachten natuurlijk enige kerkelijke organisatie met zich mee; een basaal kerkelijk leven, zo simpel en sober als het maar kon. Vanwege de tijdelijkheid kozen sommigen voor een houten gebouw. Ledeboer bouwde in 1850 een houten kerkje, Bakker in 1869 een stenen en Van Dijke in 1871 ook een stenen kerk. Iemand schreef over ds. Bakker: 'Alle benamingen, oprichtingen, sekten, kerken, genootschappen en vormen werden door hem verworpen en te licht geacht. Of men zich nogtans al Gereformeerd of Oud-, Nieuw- of Christelijk Gereformeerd heette, dat betekende niet met al. Of men zich al doopte met den naam van Afscheidene, Ledeboeriaan, Bakkeriaan, of met welken anderen naam ook, kan iemand evenmin baten.' Ze waren als schulden uitgeleid en werden bewaard voor kerkelijk triomfantisme.

Zaak van bevinding

De breuk van de kerk was hun eigen schuld en eigen breuk geworden. Ze hebben die schuld dus bevindelijk mogen eigenen, zodat de beleving van de breuk een soort geloofsstuk werd. Ds. Bakker verkeerde acht dagen als onder het ongenoegen Gods, zag hoe hij met geheel Nederland van de Heere was afgeweken en mocht als een schuldig mens tot God naderen. 'Op dat ogenblik viel al mijn kerkschuld weg en het was mij alsof ik in het huis der Kerk werd opgenomen.' Hij was nadrukkelijk op een gezelschap geweest: daar had de Heere Zijn volk. Het gezelschap was een noodwoning naast de kerk, waarin de Heere Zijn zegen gaf.

Ouderling Potappel

Een man als ouderling L.J. Potappel van de toen nog vrije gemeente Stavenisse, noemde de Vereniging van 1907 puur mensenwerk, omdat die tot stand was gekomen buiten de dadelijke beleving van schuld. Zijn wens en bede was om 'als een gans schuldige voor God in de breuk te liggen en wenende te blijven liggen, tot het Hem behagen mocht hem in een weg van wederkeer op te richten.' Ook hij was bepaald bij de kerkschuld. Om zijn zonden van ontrouw en het verlaten van de rechte paden, lag de erve der vaderen verwoest, en daarom moest Gods volk nu uitgestoten en verjaagd omzweven. 'Wat we nu geworden zijn, is zelfs geen schaduw meer

Ouderling Potappel.

van de Kerk onzer vaders. Op z'n best een weinig vorm, maar het leven en licht van Gods Geest dat onze voorouders hadden, wordt gemist.' Hij volgde daarin ds. Ledeboer en ds. Bakker en ervoer de kerkschuld als zijn persoonlijke schuld en dat de erve der vaders verwoest lag door zijn eigen zonden en het verlaten van de oude paden. Hij zei: 'We zijn niet tegen een kerkverband, althans niet tegen zulk een kerkverband dat niet hoger kan komen dan als een onwaardige hoop treurende en wenende over de kerkschuld voor God in de breuk te liggen. Als er zo een kerkverband in Nederland was, dan zouden we er vandaag nog mee willen verenigen. Maar alles wat hoger komt en over de breuk heen werkt, is mensenwerk, waar God niet van weet. En nu is het onder het oordeel en onder de toelating Gods zover, dat ook Gods volk zijn handen aan dit werk slaat ...'

Beslissing van ds. Boone

Potappel gaf in klare taal het standpunt van de Ledeboerianen weer. Toen ds. Boone de Bepalingen of de uitgangspunten voor de Vereniging van 1907 grondig bestudeerde, en het zuivere kerkbegrip weer op het netvlies kreeg, kon en mocht hij de noodkerk niet loslaten. Hij schreef in een Verantwoording dat de Bepalingen van de Vereniging 'tegen de grondslag van ons strijden'. En ook dat 'alzo het oude van onze voorvaders Ds. Ledeboer en Ds. Van Dijke was begraven.' En eveneens dat ds. Ledeboer, Van Dijke en Bakker 'één waren op denzelfden grondslag'. Alles draaide om de grondslag. We hopen in drie volgende artikelen stil te staan bij de kerkprincipes van ds. Ledeboer.

4. De noodkerk van ds. Ledeboer

Ds. Boone verklaarde in 1907 in het spoor van ds. Ledeboer, ds. Van Dijke en ds. Bakker te willen blijven. Hij had hun geschiedenissen goed bestudeerd. We zien nu iets over ds. Ledeboers afscheiding en verblijf bij de Christelijk Afgescheiden Gemeenten. Niemand weet hoelang dat heeft geduurd, dominee heeft het zelf wellicht zelf ook niet geweten. En zijn gemeente al helemaal niet.

Afscheiding ds. Ledeboer

Ds. Ledeboer had zich als hervormd predikant verdiept in het Reglement van 1816, dat hij ooit wel had ondertekend, maar nooit echt gelezen. Die ondertekening werd hem tot schuld en bracht een soort gewetensconflict met zich mee. Het Reglement en de Gezangenbundel, twee doornen in zijn oog, moesten het dan ook ontgelden tijdens een preek op zondagmorgen 8 november 1840. Hij preekte over Romeinen 11 en paste het schriftgedeelte toe op de kerkelijke situatie. In het vuur van zijn preek pakte hij de Reglementenbundel en de Gezangenbundel, die hij voor de gelegenheid had meegenomen, en smeed die boekjes diep verontwaardigd van de preekstoel. Een vrouw wilde ze oprapen, maar dominee zei: 'Laat het liggen, laat het liggen, straks zullen wij het begraven.' Hij liep na de dienst met kerkenraad en gemeente naar een naburig woonhuis, liet een tuinknecht een kuil graven, gooide de bundeltjes erin en liet de omstanders zingen Psalm 68 vers 1 en 2 en Psalm 105 vers 3. Dominee werd direct geschorst, maar veldwachter Van der Kleij durfde hem de volgende zondag niet van de preekstoel te weren. Drie gemeenteleden deden dat wél. Ds. Ledeboer wilde geen geweld gebruiken en verliet het kerkgebouw met de woorden: 'Wie mij liefheeft, volg mij.' Hij had de hervormde kerk dus niet opzettelijk verlaten, maar was eruit geweest. Hij was niet afgescheiden of uitgetreden, maar uitgeworpen en gedwongen weg te gaan. Zijn afzetting op 26 januari 1841 maakte de breuk met de hervormde kerk definitief. Dominee voelde dat anders: 'Herder en leraar durf ik niet goed schrijven. Echter van Benthuisen gevoel ik het mij, dat blijft, ook zonder huis, pastorie en kerkgebouw. Om het verwerpen van een prullenboel van menselijke wetten en bedenkzels, waarom ze mij hebben afgezet, word ik geen herder en leraar afgezet, maar veeleer áán.'

Synode Amsterdam 1840

Enkele dagen na de boekenbegrafenis bezocht dominee de synode in Amsterdam, die duurde van 17 november tot 3 december. De broeders waren blij verrast om ds. Ledeboer zo onverwacht in hun midden te zien. 'Ds. verklaarde zich bij de Afgescheiden Gereformeerde gemeenten te voegen; waarop hij ook door alle de Leden als Herder en Leeraar in de Gemeente werd aangenomen en hem het regt van zitting en stemming in deze Vergadering is toegekend. Allen reikten hem

Ds. Ledeboer gooide de Reglementenbundel en de Gezangenbundel van deze preekstoel. Het orgel stond er toen nog niet.

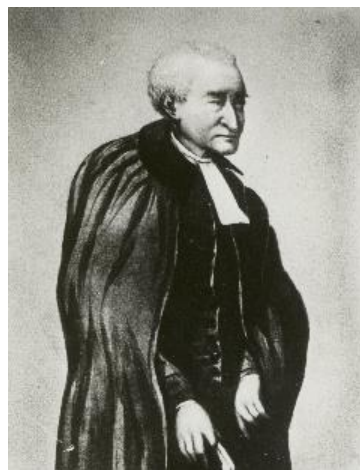
met zegenwenschen de broederhand toe, dankten gezamenlijk en zongen des Heeren lof.' Op de agenda stonden de kerkorde, de psalmberijming, de vrijheidsaanvraag en de problemen rond ds. H.P. Scholte. De synode verving de nieuwe Utrechtse Kerkorde door de oude Dordtse, maar sprak zich niet uit over de psalmberijming. Ook het vragen van godsdienstvrijheid verdeelde de vergadering enorm. Scholtes gemeente Utrecht had vrijheid gevraagd en gekregen en was al bijna twee jaar door de overheid erkend als Christelijk Afscheiden Gemeente. Meerdere predikanten wilden de vrijheid terugdraaien, maar vergeefs. Ds. Ledeboer verklaarde zich uitdrukkelijk tegen die vrijheid, maar de notulen zwijgen over zijn protesten. Scholte werd geschorst en de synode benoemde een commissie om hem tot veroortmoediging te manen. Commissieleden waren ds. H. de Cock en ds. Ledeboer, die als nieuwkomer kan worden gezien als onpartijdig figuur. Ds. Ledeboer volgde de lijn van de synode en preekte in Utrecht voor de leden die de schorsing van hun predikant ds. Scholte erkenden. Hij schreef Scholte een lange en broederlijke brief om hem tot schuldbelijdenis op te wekken, maar alle lijmpogingen waren vergeefs. Ds. Ledeboer besloot een bijeenkomst met de woorden: Almachtige God! Bekeer ons! Amen!

Diep treurig

Ds. Ledeboers eerste indrukken van het kerkleven van de christelijk afgescheidenen zijn diep treurig geweest en hij is ongetwijfeld in zijn verwachtingen bedrogen. Het is niet makkelijk na te gaan hoelang dominee tot de christelijk afgescheidenen heeft behoord, want de notulen zwijgen en zijn preekbeurten staan nergens vermeld. Het is zelfs de vraag of zijn gemeente van Benthuizen ooit heeft geweten, dat ze tot de christelijk afgescheidenen heeft behoord. Ook ds. Ledeboers biograaf ds. J.H. Landwehr laat het afweten.

Invloed ds. Budding

De geschiedschrijving over ds. Ledeboer laat ons in de steek, maar die van ds. H.J. Budding uit Goes helpt ons verder. Beide predikanten kenden elkaar redelijk goed. De afgescheiden Budding had al tijdens een logeerpartij in de pastorie van de toen nog hervormde Ledeboer sterke kritiek geleverd op de vrijheidsaanvragers uit Leiden. Budding kan daarom best wel eens van invloed zijn geweest op Ledeboers afscheiding. En toen ds. Ledeboer kort na zijn afscheiding Benthuizen plotseling had verlaten, zocht diens familie hem in Goes. Op de avond van woensdag 10 maart 1841 stond ds. Ledeboer inderdaad onverwacht in Goes bij ds. Budding op de stoep. Budding was al in 1839 een eigen kerkverbandje begonnen omdat hij alleen Datheen wilde zingen en niet van zins was godsdienstvrijheid te vragen. De kerkenraad van de Christelijk Afscheiden Gemeente van Goes had ds. Ledeboer algauw in het vizier en wilde hem in hun gemeente laten preken; dominee was daar toen nog officieel bij aangesloten. Vijf kerkenraadsleden hadden er de wat gênante gang naar Buddings huis wel voor over om ds.

Ds. Buddings kerkbegrip diende als voorbeeld voor ds. Ledeboer.

Ledeboer dat persoonlijk te vragen. Ledeboer stond de broeders vriendelijk te woord, maar weigerde die preekbeurt omdat hij vriend Budding al had beloofd om die volgende avond in diens vrije gemeente te preken. De delegatie probeerde Ledeboer over te halen om zijn belofte te breken, omdat Buddings vrije gemeente al een eigen predikant had. Maar die peinsde er niet over en noemde fijntjes als reden 'omdat ds. Budding nog geen vrijheid had aangevraagd en hij ook niet'. Ledeboer preekte die dagen zelfs tweemaal in Goes en de zondag erna in de Buddinggemeente van Krabbendijke. Het is dus zo goed als zeker dat deze gesprekken met Budding de koers van ds. Ledeboer hebben bepaald.

Vertrek uit kerkverband

Ds. Ledeboer vroeg koning Willem II op 14 juli 1841 om een audiëntie, ook namens de 'provisieel aangestelde opzieners der Gemeente' en ondertekende met 'L.G.C. Ledeboer, Leeraar der verstrooide schapen Jesu Christi'. Hiermee komen zijn verstrooide schapen en hun noodkerk direct en duidelijk in beeld. Dominees schapenheide was te vinden in half Nederland, maar ontwikkelde zich vooral in Zeeland. In 1842 nodigden de Budding-kerken hem uit om een classisvergadering voor te zitten, omdat ds. Budding door onbetaalde boeten achter de tralies zat. Ledeboer kwam niet opdagen, maar verklaarde zich wel voor het optreden van de jonge Fliplandse oefenaar Pieter van Dijke. In augustus 1842 sprak Ledeboer opnieuw bij Budding in Goes. En in november traden Budding en Ledeboer samen voor het voetlicht door het publiceren van een oproep tot verootmoediging en gebed, een zogenaamde biddagbrief. Zijn verblijf bij de christelijk afgescheidenen duurde van december 1840 tot eind 1841 of voorjaar 1842. Misschien langer, misschien korter. Zoiets. Dominee zelf schreef over '*enige tijd*'. Hij heeft zich nooit officieel van die kerken losgemaakt, maar verdween geruisloos uit de christelijk afgescheiden schijnwerpers in de mist rond noodkerken, Budding-kerken, gezelschapskerken, kerkschuren en schuurkerken. Hij heeft er opmerkelijke dingen over geschreven, die bij ds. Boone zijn blijven hangen.

We zien nu zijn kerkprincipes, zoals hij die heeft beschreven in zijn eerste boekjes, in 1841 en 1843, dus vrijwel direct na zijn afscheiding. Ds. Ledeboer schreef ruim meer dan twintig werkjes, maar het gaat ons om zijn principiële keuze voor de noodkerk.

Spiegel dezes tijds

Ds. Ledeboers eerste boekje heet: *Een spiegel dezes tijds ter beproeving der kinderen Gods; voorgesteld in eenige opmerkingen betrekkelijk de tijdsomstandigheden*. Jan van Golverdinge uit Den Haag gaf het uit en al in 1841 volgde een herdruk. Het boekje is feitelijk één grote aanklacht tegen het kerkelijk en burgerlijk leven. Dominee schreef: 'Wat is het beginsel der scheiding? Geen afscheiding van de oude Gereformeerde Kerk in leer, dienst en tucht, maar van het later in 1816 samengestelde genootschap, toen het remonstrantse beginsel zijn beslag verkregen heeft, Christus als Koning en Hoofd Zijner Kerk verloochend is, nadat Hem lang handen en voeten gebonden waren; afscheiding van menselijke vonden, instellingen, regel op regel, regel op regel, gebod op gebod, gebod op gebod. Geen nieuwe sekte uitmakende noch even daarom een nieuwe of andere naam begerende, maar de oude voorvaderlijke godsdienst zoekende. (...) Wat aangaat de afscheiding, deze ligt niet aan onze, maar aan der anderen zijde, als die zich afgescheiden hebben van de

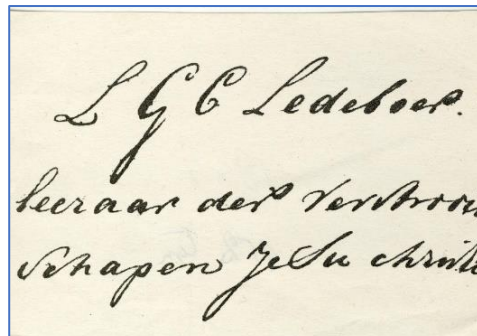
gereformeerde leer, dienst en tucht. Wij ons afscheidende verklaren te zijn en te blijven de gereformeerde leer van harte toegedaan te zijn. En dus komt er geen verloochening van naam of enige voorrechten der Gereformeerde Gemeente in aanmerking. Verloochenen wij toch de naam, wij maken ons schuldig aan de verloochening der zaak. (...) Waar de banden ontbonden, Christus verloochend, Zijn wetten verworpen en menselijke in de plaats gesteld worden, waar de Sacramenten niet worden bediend, naar de reinheid des heiligdoms, de gemeente vervolgd, valse leringen de overhand hebben in geschrifte en bij monde, zonder aanwending van de kerkelijke tucht, daar houdt die kerk op om de kerk te zijn (Gel. Bel. Art. 28, 29, 30). Daar heeft zij zich afgescheiden van de ware gereformeerde leer, dienst en tucht. En daar keren de afgescheidenen terug tot de oude beproefde paden.'

Tweede boekje: 's Heeren wegen

Het volgende boekje is *'s Heeren wegen gehouden met eenen alles verbeurd hebbenden zondaar*, in 1843 uitgegeven bij J.A. Kettenes uit Leiden. We zagen al dat dominee in 1841 en 1842 goede contacten had opgebouwd met ds. Budding, die Datheen in ere had hersteld, en ook diens kerkprincipes overgenomen. Het is in elk geval wel heel bijzonder, dat hij in dit boekje alle vijftien psalmen citeert uit de berijming van Datheen, die ook juist voor Budding zo belangrijk was. Laten we eens zien wat Ledebour erover schreef. 'Vader Van der Groe moet gezegd hebben bij de invoering der nieuwe Psalmberijming: zij hebben gouden weggenomen, wij hebben nu zilveren in de plaats gekregen. Wat zal het wezen als wij tinnen krijgen. (...) Te Benthuizen heeft mij de Heere geroepen, Hij moet er mij los van maken, eer ik de schapen verlaten mag. (...) Verlaten mocht en kon ik niet, die met mij, door 's Heeren genade, der gereformeerde leer en belijdenis mochten blijven aankleven, waarbij zich velen voegden van nabij gelegen plaatsen, zodat alleen wat de Catechisatiën betreft meer dan viermaal zoveel kinderen geleerd worden, buiten vroeger, en hier en elders zich gemeenten hebben gevormd, gegrond op onze gereformeerde belijdenis, zonder bij of af te doen. Dus komt geen afstand doen voor ons of onze kinderen in enige aanmerking. Het is onze, wij hebben het om onzer zonde wil verbeurd; de Heere kan het weder schenken Hand. 7:7. (...) En wat de vrijheid betreft, ik heb mij er nimmer mede verenigd noch onze gemeente. In Amsterdam ben ik gekomen ten tijde toen daar vergadering was, zonder het te weten. Ik ben er door mijn hoogmoed in een strik gevallen. De Heere had mij gewaarschuwd met deze (en andere) woorden: Ik heb lust een volk te verderven en in het leven te behouden, voor ik ter vergadering kwam. Ofschoon met de vrijheid mij niet hebbende verbonden, gelijk ik dat verklaren mocht, wilde ik mij buiten die zaak niet onttrekken in vereniging te werken; waarna ik enige tijd in vrijheid gevraagd hebbende kerken kinderen gedoopt heb, avondmaal bediend en gepredikt, leden aangenomen, en alzo een aanstoot en ergernis veler geworden ben. De Heere vergeve mij die misdaad (...)

Vervolg over Datheen

Van één zaak zoudt gij nog iets willen weten: waarom hier niet de nieuwe, maar de

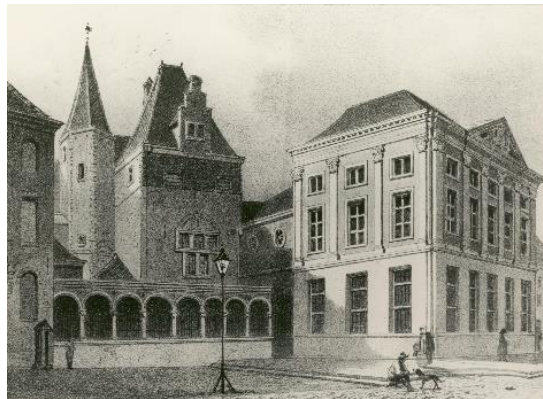

Dominee van verstrooide schapen en gezelschappen.

oude berijming wordt aangehaald. Bij mijn terugkering tot de gereformeerde belijdenis, was mij het zingen dezer Psalmen aanstonds een behoefte geworden. Ik mocht wachten op 's Heeren tijd, Die Zelf het, geloof ik, alzo beschikte. Wanorde werkt het niet. Ontstichting geeft het niet. Onderzoekt alle dingen en behoudt het goede. In bijzonderheden dienaangaande te treden, heb ik als nu geen behagen. Twist were van ons de Heere. Een ieder doe gelijk hij vrijmoedigheid heeft voor de Heere. Ons komen ze gereformeerder, vlakker [directer, JMV], eenvoudiger, dieper en kernachtiger voor. Onze vaders zongen ze eeuwen en God gaf er Zijn goedkeuring op. Moeilijke woorden hinderen niet, die worden door de zin verklaard. Maar men moest met de tijd mee. Het eenvoudige begon te mishagen. Men moest iets anders hebben. Het ene is het andere gevolgd. Keren wij terug, keert geheel terug!

'Een woord aan mijne gemeente'

Ten slotte nog enkele notities uit de gevangenis. Dominee zat in Leiden gevangen van 29 april tot 29 mei 1843 en van 1 oktober 1843 tot 9 maart 1845. Hij schreef in 1844 in *Een woord aan mijn gemeente*. 'Betreurenswaardig is de toestand der gemeente. Mijns is de grootste schuld! Wat ik ervan zien mag te mijnen opzichte, wil ik openbaren of aan de dag leggen. En dat is: vleselijk begonnen, vleselijk voortgezet en de Heere verhoede, dat het niet worde: vleselijk

Ds. Ledeboer zat ruim anderhalf jaar in deze gevangenis.

geëindigd. Vleselijk begonnen, op mensen gesteund, God uit het oog en hart verloren! Menselijk gewerkt. Menigten bijeengeroepen! Besluiten genomen. Ouderlingen aangesteld! Alles buiten het Woord, zonder voorafgaand onderzoek, beproeving, vasten en bidden; zonder des Heeren mond naar behoren te raadplegen, en dus zonder God en zonder Zijn zegen. Het is tevergeefs op bouwen ons toegelegd, als de Heere Zelf het huis niet bouwt. Wat uit God is houdt stand, het andere verdwijnt en vergaat. Ieder ogenblik kan het laatste zijn. Wij allen moeten rekenschap afleggen voor de Heere van de talenten ons toevertrouwd en ik het eerste. De Heere zij ons genadig!

Ten slotte

Vooraf dit laatste wordt vaak slecht begrepen. Men suggereert wel dat ds. Ledeboer de afscheiding zou hebben veroordeeld, maar dat is dus niet zo, want dan zou hij zeker weer hervormd zijn geworden. Wat was het dan wel? Ds. Ledeboer was een buitengewoon diep ontdekt man, die dicht bij de Heere leefde, die zichzelf totaal wegcijferde, die alles buiten Christus zonde was geworden: ik ellendig mens ... Het hele boekje is in dezelfde toon geschreven en eindigt met het oproepen van een bededag, een dag van verootmoediging. Hij bleef de oude hervormde kerk zien als de kerk der vaders, die op Gods tijd zou worden teruggegeven aan de gemeenten in de diaspora. Daarom had hij berouw van zijn periode bij de christelijk afgescheidenen en van het preken in gemeenten met vrijheid. Hij was vanaf het begin tegen

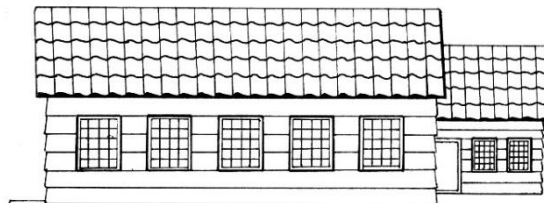
het vragen van vrijheid geweest, maar zag pas na enige tijd het grote gevaar ervan en het verloochenen van afscheidingsprincipes. Hij noemde het zelfs een misdaad. Hij schreef heel duidelijk over kerkschuld rond de Gereformeerde Kerk: 'Het is onze, wij hebben het om onzer zonde wil verbeurd ...' Daarom had hij bezwaar tegen het loslaten van de noodkerk en het bouwen van een nieuw kerkelijk instituut. Afscheiding was voor hem geen doel, maar een middel. De kerk moest in de kerk hersteld worden. Daarom geen Rehobôth, maar Ikabod. Ds. Ledeboer heeft nog veel meer geschreven, maar hier is alleen ruimte voor wat eerste indrukken.

Noodkerk ds. Ledeboer

Laten we eens zien hoe hij zijn noodkerk in de praktijk heeft vormgegeven.

De geschorste ds. Ledeboer hield vanaf 15 november 1840 diensten in zijn woning en in schuren in Benthuizen en de buurtschap Hoogeveen. Op 26 januari 1841 werd hij afgezet als dominee, maar bleef predikant te Benthuizen, de gemeente die hij uit Gods hand ontvangen had. Hij had inmiddels ambtsdragers 'provisieel' aangesteld. Provisieel: zonder bevestiging erkend en voor beperkte duur. We zagen al dat hij de principes van de afscheiding niet wilde verloochenen en daarom geen vrijheid kon en mocht vragen. Hij zat daarom gevangen in het Gravensteen in Leiden. De absurde vervolgingen hielden ten slotte toch een keer op en daarom stapte hij ongebroken uiteindelijk toch de vrijheid weer in. Hij liet in 1850 een houten schuur neerzetten in zijn achtertuin: na bijna tien jaar omzwerven had hij een eigen kerkgebouw, een schuurkerk. Hij trok ondertussen het halve land door en stichtte gemeenten, die als gezelschappen bestonden en bijeenkwamen in schuren en stallen en huizen. De kansels waren wagens of omgekeerde karntonnen. Een naar de

waarheid hongerend volk, stillen in den lande, verstrooiden in diaspora, waardeerden hem als herder en vereerden hem als profeet. Begin 1846 maakte hij preektochten door de kop van Overijssel en bezocht hij Hasselt, Genemuiden, Dedemsvaart, Hoogeveen en Zuidwolde.

Ledeboers schuurkerk in Benthuizen.

Buddingkerken naar Ledeboer

In de winter van 1850 en het vroege voorjaar van 1851 was hij bijna een halfjaar van huis. Hij trok 's zomers door Overijssel en stelde in het late najaar in Zeeland orde op zaken door de kwijnende Budding-gemeenten te reorganiseren en te constitueren. Kleine ingeslapen herderloze groepjes, die met moeite hun bestaan wisten te rekken. Zijn optreden in die gemeenten had toen nog het karakter van hulpverlening. Waar hij gevraagd werd, kwam hij preken en bediende hij de Sacramenten. Zijn komst markeerde het einde van een neerwaartse spiraal, die in 1843 was ontstaan door het vertrek van ds. Budding. Een keerpunt met verrassende elementen, die niemand voor mogelijk had gehouden, met als hoogtepunt een eigen predikant: Pieter van Dijke! De zwervende Ledeboer was de man, de enige, op wie de Zeeuwen hun hoop hadden gevestigd. Hij preekte zowat elke avond, want, zo schreef hij 'het volk komt op, zonder daartoe genodigd te zijn.' Als bij een logeeradres plotseling een groepje waarheidslievendenden voor de deur stond, legde hij een

bijbel op een tafel of boerenwagen en hield hij maar weer een preekje; avond aan avond, week na week. Hij heeft toen zelfs ook leiderschap getoond, want hij organiseerde de grote kerkvergadering van 5 maart 1851, zette de kerkelijke lijnen uit, en bevestigde de lerend diaken Pieter van Dijke tot tweede predikant met als werkterrein de Zeeuwse gemeenten. Ook institueerde hij op die lange rondreis de gemeenten 's-Gravenpolder, Vlissingen en Yerseke.

Doopsbediening in de noodkerk

Een doopsbediening uit februari 1851 geeft de noodkerkelijke sfeer helder weer. Het betreft een zoontje van Pieter Fraanje, de grootvader van ds. J. Fraanje van Barneveld, een godzalig man die op zondag altijd naar de Buddingkerk in Heinkenszand liep 'ter oefening bij J. Pijke, waar veel van die luidjes tezamen kwamen en waar de Heere ook dikwijls kennelijk door de werking van Zijnen Geest werd geopenbaard.' Ook bij ouderling Pijke kwam na het vertrek van Budding geen predikant meer en werden de sacramenten dus niet meer bediend. Fraanje had gehoord dat ds. Ledeboer was gelogeerd op de boerderij van de pas bevestigde diaken Daniël Bakker in 's-Gravenpolder. Hij stapte er op zaterdag heen, zo'n acht kilometer lopen, en vroeg of dominee die zondag zijn pasgeboren zoontje Gillis zou willen dopen. Dominee kende Fraanje al jaren, want hij had eerder zijn dochtertje Aagtje gedoopt op de boerderij van C. van der Sluis in de buurtschap Baarsdorp bij Heinkenszand. Ds. Ledeboer zei nu dat hij grote bezwaren had en zich onwaardig voelde om de bondszegelen te bedienen. Fraanje zei te hopen dat dominee dan maar een instrument mocht zijn in de hand des Heeren. Ds. Ledeboer zei: 'Een instrument ben ik, maar het is gelijk een zaag of bijl, die zich omhoog heft en aandruist tegen zoo een heilig en rechtvaardig God.' De broeders raakten in een goed geestelijk gesprek en de doop kwam niet meer ter sprake. Fraanje had er geloof voor dat dominee zijn kleine Gillis zou dopen en nam hem mee naar de dienst. Ds. Ledeboer stelde Fraanje ook nu niet teleur en zei tegen de dopeling: 'Gij hebt een arme vader in de natuur, maar een rijke in Christus.' Na de dienst drukte dominee vriend Fraanje drie rijksdaalders in de hand, een fors bedrag, wellicht een paar weken werkloon. Een kerkenraad kwam er niet aan te pas, ouderlingen ook niet, een doopboek was er niet, en de kerkelijke situatie en het lidmaatschap speelden geen enkele rol. Na Buddings vertrek in 1843 waren tot begin 1851 in diens Bevelandse gemeenten 127 kinderen geboren. Niet minder dan 38 stierven jong, 50 werden door ds. Ledeboer gedoopt, 10 door de christelijk afgescheiden ds. A. de Bruijne, 15 in later jaren door de vrije ds. Budding en dan nog wat volwassenen. In Sint-Philipsland, waar toen 4½ jaar niet gedoopt was, doopte ds. Ledeboer op de zondagen 12 en 19 november 1850 zelfs 35 kinderen. Een bijzondere situatie. Dat wel. Alleen voor in de noodkerk. Dat ook. Door een echte herder van echt verstrooide schapen. Dat alleen.

Preektochten

Ds. Ledeboer preekte vooral voor groepjes en gezelschappen die van de levende bediening verstoken waren: van Zeeland tot Drenthe.

Dat blijkt uit de volgende (verre van complete) lijst met preekplaatsen: Middelburg, Dordrecht, Bruinisse, Kockengen, Willemstad (1857), Lexmond, Amsterdam (1858), Delft, Moerkapelle, De Meer, Leiden, Nieuw-Lekkerland, Loenen aan de Vecht, Kockengen, IJsselstein en Zuidwolde (1859), Oudewater, Kampen, Poederoijen (1860), Nieuw-Beijerland, Oudewater, Genemuiden (1861), Nieuw-Beijerland, Dordrecht, Zuidwolde (1862) en IJsselstein, Puttershoek, Zwijndrecht, Stad aan 't Haringvliet (1863).

Woensdag 29 juli van dat jaar preekte hij in Veenendaal en op zondag 2 augustus bediende hij het Heilig Avondmaal in Leersum. Woensdag erna preekte hij in Doorn en kort erna in een gezelschap in Loenen aan de Vecht. Dinsdag 11 augustus was hij in Nederhorst den Berg en op de terugweg naar Loenen gaf hij bloed op. De dokter vreesde het ergste en op 26 augustus werd hij voorzichtig met een rijtuigje overgebracht naar Benthuizen, waar hij nog acht weken ziek lag. Het einde van zijn pelgrimsreis kwam op woensdag 21 oktober en zijn laatste woorden waren: Amen. Hallelujah! Amen Hallelujah! Met deze jubeluitroep ging deze oprechte herder in de noodkerk naar huis.

Mannen van de noodkerk

We noemden enkele plaatsen waar dominee een levensteken naliet, vaak een bewaard gebleven briefje. Uiteraard preekte hij op veel meer plaatsen, waar hij geen enkel spoor naliet. We kunnen dus niet zeggen dat hij een eigen kerkverband heeft gedreven of ooit met een andere kerk had willen verenigen. Herder der verstrooide schapen, dat was hij en dat bleef hij. Ook ds. Boone preekte vaak buiten zijn noodkerk, op 98 plaatsen, en zei als hij commentaar kreeg op een doopsbediening: 'Toen Filippus de kamerling doopte, was er ook geen mens en geen kerkenraad bij.' Ds. Boone beriep zich in 1907 dus terecht op ds. Ledeboer.

Graf ds. Ledeboer.

5. De noodkerk van ds. Daniël Bakker

De naam van Daan Bakker is al genoemd. We zagen al dat ds. Ledeboer op Bakkers boerderij de kleine Gillis Fraanje doopte. Ds. Boone heeft ds. Bakker goed gekend, want hij kerkte als jong huurkoetsiertje in de jaren 1870 tot 1875 bij Bakker. En diens levensverhaal verscheen in 1869, en de tweede druk in 1872, dus heel 's-Gravenpolder, ook Lauwtje Boone, had zo'n boekje van zijn eigen dominee. Boone was in 1889 en 1890 lerend ouderling in Borssele, een vroegere gemeente van ds. Bakker, en zal daar ongetwijfeld veel over hem hebben gehoord. Groot voordeel voor ons is dat ds. Bakker zijn kerkelijk standpunt zelf heeft beschreven; we hebben 'denzelfden grondslag' dus uit de eerste hand. In dit artikel iets over Bakkers bekering en zijn kerkschuld.

Gezelschappen Stroosnijder en Pijke

Daan Bakker was in 1846 vanuit Zeeuws-Vlaanderen naar boerderij D' Palm-Boom in 's Gravenpolder verhuisd en daar diaken geworden in de hervormde kerk. De kerk zei hem echter weinig of niets, maar eind november 1849 kwam God in zijn leven om hem krachtadig te bekeren. Hij kerkte de eerste zondag van januari 1850 bij de christelijk afgescheiden ds. A. de Bruijne in Baarland en twee weken later bij diezelfde dominee in Goes. Op 19 februari was hij opnieuw in Goes. Bakker vervolgde: 'Van tijd tot tijd begon ik ook al eens onder de vromen te komen en bezocht ook hun gezelschappen. Op 10 minuten afstand van mijn woning hadden zij op de dag des Heeren bijeenkomst.' Dit zal het gezelschap van Dingenis Stroosnijder zijn geweest, voorheen diaken in de Buddinggemeente van Krabbendijke. Stroosnijder was na zijn verhuizing naar 's Gravenpolder in zijn huis gaan preeklezen voor een gemêleerd groepje van zo'n 25 mensen.

Bakker liep ook wel naar een tweede leesgroep, zo'n acht kilometer verderop. 'Ik kwam ook wel eens bij een zekere Jacobus Pijke in Heinkenszand, die toen in die tijd gezelschap hield. Deze man was een bijzonder geoefend mensch in de genade, die zeer veel tot lering van anderen is geweest.' Strikt genomen was het geen gezelschap, maar een ingeslapen Buddinggemeente met Ko Pijke als ouderling. De Heere werkte met Daan Bakker door en schonk hem in mei 1850 vergeving van zonden. Toen begon zijn kerkelijke zwerftocht.

Bakkers boerderij Hof d' Palm-Boom

Geen vrijheidskerk

Bakker dacht zich aanvankelijk bij de christelijk afgescheidenen te voegen, in Zeeland bekend als de 'vrijheidskerk' of 'vriejeitskerreke'. Hij smeekte daarom een week lang om Gods goedkeuring om naar ds. A. de Bruijne te gaan, in wie hij wel vertrouwen had. Maar de Heere sprak met kracht in zijn ziel: 'Staat dan in de vrijheid, met welke ons Christus vrijgemaakt heeft, en wordt niet wederom met het

juk der dienstbaarheid bevangen.’ Geen vrijheidskerk dus voor Bakker. En voorlopig ook geen andere kerk. God leidde hem in de breuk van de kerk. Laten we in de volgende vier paragrafen eens zien wat Bakker erover vertelde.

De schuldigste

‘De Heere geliefde Zijn Goddelijk licht in mijn ziel te laten opgaan, waardoor Hij mij te zien gaf, dat ik en onze vaderen van God waren afgeweken; dat wij God, den Springbron des levendigen waters hadden verlaten, en onszelven gebroken bakken hadden uitgehouwen, die geen water konden houden. (...) Nu was het niet meer de schuld van land en kerk, maar nu werd het mijn eigen schuld, dat ik zo van alles verstoken was. Het was mij alsof ik slechts de enige in Nederland was, die het zo diep verdorven had. Ja, of ik maar alléén de oorzaak was, dat de getrouwe leraar met arendsvleugels van ons waren henen weggevlogen. Daar, mijne vrienden, stond ik als de schuldigste uit gans Nederland: niet wetende, wat ik nu moest doen. Het was eveneens, alsof ik Gods wraakzwaard reeds over Nederland zag uitgestrekt. En dat alleenlijk om mijn zonden. (...) Wanneer ik maar een wolk aan de hemel zag opkomen, dan dacht ik dat de Heere Zijn gramschap reeds over ons zou hebben uitgestort. Daarbij moest ik nog ondervinden dat de hemel als het ware gesloten was, zodat er geen gebed doorkon. Dit duurde een tijd van acht dagen lang. In die tijd zag ik niets anders dan schuld, en daarvoor moest ik het ongenoegen Gods ondervinden. (...)

Om genade bidden

Nadat ik alzo acht dagen lang onder mijn schuld en als onder het ongenoegen Gods had verkeerd, ziende hoe ik met gans Nederland van de Heere was afgeweken, toen behaagde het Hem om mij genade te schenken om als zulk een gans schuldige tot Hem te naderen. Daar mocht ik mijn God in billijken en rechtvaardigen; daar mocht ik van ganser harte voor Hem bekennen, dat ik wegens mijn zonden en overtredingen niets anders meer waardig was dan als slijk der straten vertrapt en vertreden te worden. Zelfs keurde ik de plaats, welke ik beslaan mocht nog veel te goed, dan dat ik aldaar vanwege mijn zonden zou mogen verkeren. Maar daarop schonk de Heere mij ook genade, om mijn hart en mijn handen tot God in de hemel uit te mogen breiden, Ezra 9:5. Uit de volheid mijns harten kreeg ik Hem om genade te bidden. En ziet! vrienden! Op deze bede behaagde het de Heere, om mij als bij vernieuwing Zijn Zoon te openbaren. Hij vergunde mij daarbij om tot de Heere Jezus te mogen komen, om mijn zonden voor Hem te bekennen en te belijden en op Zijn heilverdiensten te pleiten. Daar geliefde Hij mijn schuld weg te nemen onder deze woorden: ‘Zie, uw moeder. En van die ure aan nam haar de discipel in zijn huis’ (Joh. 19:27).

In het huis der kerke opgenomen

Op dit ogenblik viel alle kerk-schuld weg, en het was mij of ik in het huis der kerke werd opgenomen. Alzo werd ik vrij gesteld.

Bakkers boerderij een eeuw later, rond 1950. Huis en boerderij zijn momenteel geheel vernieuwd.

Maar o, vrienden, dat eeuwig wonder en dat wegzinken van verwondering in God, dat zulk een vertrapper en vertreder van Gods geboden, rechten en inzettingen de zonden werden vergeven en in het huis van Gods kerk werd opgenomen, die toch niets anders waardig was, dan slechts te verteren vanwege mijn zonden. O, dat is mij niet mogelijk om uit te drukken, maar ook, die vrede en die liefde Gods, welke ik daarop ondervinden mocht, is mij evenzo onmogelijk om uit te spreken. Dit kan wel ondervonden, maar niet beschreven worden. (...)

Een gezelschapje

Het beliefdde de Heere mij bij een gezelschapje van mensen te bepalen, die elke zondag in mijn buurt tezamen vergaderden. Ik had er nooit aan gedacht om daarheen te gaan, maar de Heere gaf mij te geloven dat ik erheen moest, want dat Hij daar Zijn volk had. (...) De godsdienst, welke men aldaar uitoefende, nam een aanvang. En daar was een man die in eenvoudigheid het gebed deed en vervolgens uit een der oudvaders een predicatie aan de vergadering voorlas. Maar o mijn vrienden, wat was mij dat groot dat zulk een vertrapper en vertreder van Gods geboden, rechten en inzettingen, daarmee nog verwaardigd werd. De ganse dag zat ik maar in verwondering weg te zinken in de Heere.'

Bepaald bij ds. Ledeboer

Bakker vervolgde: Nadat de Heere uit vrije ontferming deze grote weldaad [van het wegnemen van de kerkschuld, JMV] aan mij bewezen had, schonk Hij mij een week daarop de begeerte in mijn ziel naar een leraar om mijn ziel te weiden met kennis en wetenschap. Hij gaf mij ook de vrijmoedigheid om met deze bede als een gans ellendige tot Zijn genadetroon te naderen. Het werd mij een aangeboden zaak. Ja, het werd mij eindelijk zo noodzakelijk en onmisbaar, dat ik niet kon aflaten om er de Heere over aan te lopen. (...) Onder deze worsteling kwam mij klaar en duidelijk voor de geest ds. L.G.C. Ledeboer. Ik had die man nimmer gezien of gehoord. Het was mij alles een wonder en ik kon er niets van bevatten. Dat gebed bleef mij levendig bij, ik kon het niet kwijtraken. Eindelijk schreef ik het op een stukje papier. De laatste woorden waren: genade, genade, genade.

Het briefje verzonden

Toen er enige dagen verlopen waren, kreeg ik op deze werkzaamheden veel strijd. Inzonderheid dat ik dat gebed opgeschreven had. Ik had alreeds het plan gemaakt om dat papiertje maar te verbranden. Maar terwijl ik daartoe wilde overgaan, geliefde de Heere mij licht te schenken, dat er een roeping van een leraar in lag. De Heere overtuigde mij daarvan zozeer, dat ik aanstonds mijn naam onder dat gebedje schreef, dit als een brief dichtmaakte, het adres van ds. Ledeboer erop schreef en het met de post wegzond. Hierop kreeg ik verschrikkelijke aanvallen. Het is mij ondoenlijk om mee te delen, waarmee men mij vanbinnen aanviel. Dat waren benauwde ogenblikken. Maar ik kreeg veel opening om het aangezicht Gods te zoeken en van Hem licht en genade af te smeken, waarop de Heere mij met de volgende woorden geliefde te ondersteunen: Psalm 72:7: Hij zal den armen en den kleenen, genadig zijn en goed. Hierbij gaf de Heere mij ook te geloven, dat mijn bede vervuld zou worden en dat gemelde leraar ook zeker tot mij zou overkomen, hoe onmogelijk dat ook scheen te zijn.

Gesprek met ds. Ledeboer

Een dag of zes daarna mochten mijn ogen die waardige leraar reeds aanschouwen, toen ik ds. L.G.C. Ledeboer te mijnen huize mocht ontvangen. Maar o vrienden, wat was ik beschaamd toen hij bij mij kwam! Wat had ik een opzien tot hem! Van vrees en benauwdheid wist ik nagenoeg niet meer wat ik deed of sprak. Maar nadat wij samen gebeden en een ogenblik met elkaar gesproken hadden, beliefdde het de Heere dit genadiglijk van mij weg te nemen en mochten wij van mond tot mond en van hart tot hart met elkander spreken.

Hij onderzocht mij eerst aangaande mijn bekering. Ik mocht hem daarvan ook verslag afleggen, voor zover als de Heere mij op die tijd gebracht had. Nadat dit tot zijn genoegen was afgelopen, vroeg hij mij of ik ook afgescheiden was. Hierop antwoordde ik: 'Afgescheiden, dominee, wat bedoelt gij daarmee?' Hij zei: 'Ik meen of gij ook van de zogenaamde hedendaagse hervormde kerk gescheiden zijt!' Hierop verklaarde ik, dat ik hem wel eens wenste mede te delen wat de Heere mij te dien opzichte had laten ondervinden en, nadat hij hierin genoegen genomen had, vertelde ik hem hoe de Heere mij zondaar had gemaakt voor de ganse kerk. Dat Hij mij ook verwaardigd had, om mijn schuld voor God te bekennen en dat Hij die uit genade, om Christus' wil, had weggenomen en vergeven.

Als de grootste der zondaren

Daarop mocht ik hem met vrijmoedigheid verklaren, dat ik thans van harte verenigd was met allen, die als de grootste der zondaren uit de 'hedendaagse kerk' waren uitgeleid en die verwaardigd waren geworden om met hun kerkschuld aan de voeten van Jezus te komen. Dat ik die nu begeerde hart en hand te geven om, onder beding van genade, samen weder te keren tot de Heere. Ja, dat ik, wanneer dit de wil Gods mocht zijn, met dezen wenste kwalijk behandeld te worden in Nederland, gelijk de man Mozes met het volk Israëls.

Op deze belijdenis verklaarde hij mij, dat de Heere ook hem met dit voorrecht verwaardigd had. Dat de Heere ook hem, als de grootste der zondaren in Nederland, uit de thans bestaande kerk had uitgebracht enz.

En o, lieve vrienden, dat wonderlijk ineensmelten in en met elkander, dat is mij niet mogelijk om te beschrijven; dat is voor de eeuwigheid weggelegd. Daar heb ik die waardige gezant van Christus hart en hand gegeven. Ja, daar ben ik met hem in een verbond gekomen om gezamenlijk weder te keren tot de Heere onze God, waarvan ik tot op de huidige dag nog geen ogenblik berouw heb gehad.

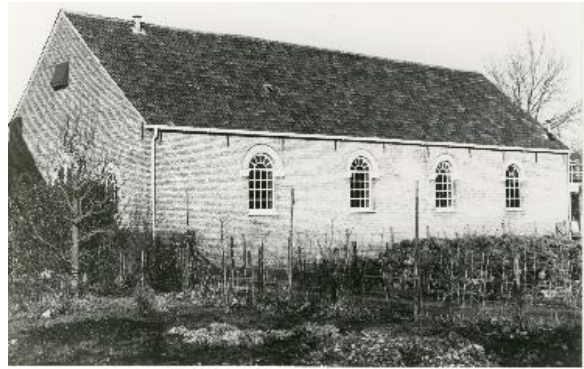
Vervolgens heeft ds. Ledeboer, tijdens de zes weken welke hij bij mij heeft doorgebracht, alhier een gemeente gesticht. Van ganser harte ben ik met mijn vrouw en kinderen aan die gemeente verbonden. (...) Wie nu op deze grondslag met mij willen verenigen, die wens ik hart en hand te geven om daarmee, onder beding van genade, in Nederland kwalijk behandeld te worden, wanneer de Heere ons daartoe wil verwaardigen. Tot zover iets uit het levensverhaal van Daniël Bakker.

Bakkers boekje.

Pal voor de noodkerk

Bakker stond met zijn kerkelijk standpunt pal voor zijn noodkerk. Alleen een noodkerk. De een zei over Bakker: hij veroordeelt alles! Een ander: hij denkt zeker dat hij alleen de kerk heeft! Weer een ander schreef: 'Alle benamingen, oprichtingen, sekten, kerken, genootschappen en vormen werden door hem verworpen en te licht geacht.

Bakkers noodkerk in 's-Gravenpolder.

Of men zich nochtans Gere-

formeerd of Oud-, Nieuw- of Christelijk Gereformeerd heette, dat betekende niet met al. Of men zich al doopte met den naam van Afscheidene, Ledeboeriaan, Bakkeriaan, of met welken anderen naam ook, kan iemand evenmin baten zolang men door het waarachtig, zaligmakend geloof niet was ingelijfd in de Ene Heilige Algemene Christelijke Kerk.' Het valt op dat ds. Bakker ook Ezra 9 citeerde, dat treuren en rouwklagen over onze en onzer vaderen ongerechtigheden, dat ook scriba Janse in 1869 in diens brief aan ds. A. de Bruijne zo onmisbaar vond.

Als schuldigen uitgeleid

Ledeboer en Bakker waren als schuldigen uitgeleid en werden bewaard voor kerkelijk triomfantisme. Ds. Bakker wist dat hij maar met weinigen zou overschieten 'daar er zoo weinigen gevonden werden die goede gronden voor hun kerkelijk standpunt openbaarden.' Hij voegde eraan toe dat 'al mochten er maar twee of drie overblijven die in den verkregen grondslag volhardden, hij het onder beding van 's Heeren genade, nochtans met deze weinigen wenste te houden.' Dat waren de mensen die zich aansloten bij zijn gemeenten 'uit dodelijke armoede, omdat men niet anders meer kon.' Men hen wilde hij de Heere zoeken en dienen.

Geen namen

Wel valt op dat Bakkers kerk, in 1869 gebouwd, behoorlijk groot is, en niet van hout is maar van steen. Ook zien we dat in ds. Bakkers notulen nergens de naam van een kerk is opgenomen. Dat deden ook ds. Ledeboer en ds. Boone niet. Kerken zonder naam. Echt de noodkerk. Ds. Boone had zich dus terecht op ds. Bakker beroepen: hij stond met hem 'op denzelfden grondslag'. Net als ds. Pieter van Dijke van Sint-Philipsland.

6. De noodkerk van ds. Van Dijke

Ds. Boone had zich bij zijn afhaken in 1907 ook beroepen ds. Pieter van Dijke, zijn voorganger in Sint-Philipsland. Ds. Ledeboer en ds. Bakker hebben hun kerkelijk standpunt zelf weergegeven in hun geschriften. Bij ds. Van Dijke ontbreken die getuigenissen grotendeels en moeten we ons vooral richten op het kerkelijk leven.

Pieter van Dijke

Pieter van Dijke, geboren in 1812, was een vooraanstaande boer die in zijn jonge jaren midden in de wereld leefde. Hij was op 30 augustus 1832 getrouwd, had in juli 1833 in de hervormde kerk openbare belijdenis afgelegd en was er in januari 1834 als diaken bevestigd. Hij was een jaar diaken toen hij zonder opgaaf van reden uit de kerk en de boeken verdween. Hij was krachtdadig tot God bekeerd en een trouw bezoeker geworden van een leesgezelschap onder leiding van Adriaan Kunst. Van Dijkes overkomst, een welgestelde boer, zorgde voor sterke groei en het gezelschap verhuisde naar Bouwlust, Van Dijkes riante boerderij net buiten de bebouwde kom, met eindeloze ruimten en grenzeloze mogelijkheden.

Op de boerderij

Ds. Budding institueerde de gemeente op 8 juli 1837 en bevestigde Adriaan Kunst en Abraham Reijngoudt tot ouderling en Pieter van Dijke tot diaken. De gemeente trad op 30 januari 1839 toe tot Buddings kerkverbandje dat bestond uit Biggekerke, Sint-Jan ten Heere, Krabbendijke, Tholen en Nieuwerkerk. Later kwamen daar Oud-Vossemeer, Kapelle, Heinkenszand en Groede nog bij. Totaal tien gemeenten die geen godsdienstvrijheid wilden vragen en dus op vervolging moesten rekenen. Ze waren niet erkend door de overheid en wilden ook geen kerknaam aannemen, omdat ze sterk vasthielden aan de naam 'gereformeerd'. Dit standpunt is lastig voor een geschiedschrijver, en de kerkleiders van toen zouden vernoemen naar een mens, een predikant, een sterfelijk persoon, beslist niet hebben gewild. Die foute naamgeving geldt natuurlijk voor de latere Ledeboeriaanse gemeenten. De tien Buddinggemeenten vormden twee classes; de noordelijke met Nieuwerkerk (met Dirk van Farowé), Sint-Philipsland, Tholen en Oud-Vossemeer, de andere classis met de overige zes

gemeenten in Zuid-Beveland en Walcheren. De leesdiensten waren vijf of zes jaar op Van Dijkes boerderij en veldwachter Engel Endhoven trad alleen op als ds. Budding voorging; bij leesdiensten bleef hij thuis. Budding werd gewoonlijk

Van Dijkes boerderij Bouwlust, waar de gemeente zo'n vijf jaar kerkte.

veroordeeld tot 20 gulden, de kerkenraad tot 15 gulden en Van Dijke tot 10 gulden extra voor het afstaan van de preekruimte; tel daarbij op zo'n 17 gulden onkosten. Heel forse bedragen. Ze kerkten in de schuur, in de keet, in het woonhuis en in het wagenhuis. Veroordeelden waren ds. Budding, diaken Van Dijke en de ouderlingen Kunst en Reijngoudt, als hoofden, bestuurders of bewindvoerders. Van betaling of kwijtschelding weten we niet.

Geroepen als prediker

In het najaar van 1841 voelde van Dijke zich geroepen Gods Woord te gaan spreken, op zijn eigen boerderij dus, maar de ouderlingen Kunst en Reijngoudt gingen er niet in mee. Het viel blijkbaar niet mee om als gerenommeerde ouderlingen te worden overvleugeld door een jonge diaken. De ouderlingen bleven daarom demonstratief thuis. De gemeente daarentegen wilde niets liever dan Van Dijke achter de lessenaar. Die was nog steeds diaken, lerend diaken zelfs, maar dat ambt was bij in de Buddingkerken niet uitzonderlijk. Budding had in 1837 bepaald dat een diaken met spreekgaven mocht oefenen; dat gold ook zijn diaken Johannes de Jonge, ook wel genoemd 'de hemelse bakker'.

Op donderdag 10 maart 1842 was Budding vier maanden gevangengezet wegens het niet betalen van boeten. Van Farowé had hem die dag nog net kunnen spreken, maar Van Dijke trof hem de volgende dag dus niet meer thuis. Hij wilde direct weg om voor de zondag weer thuis te zijn, maar dat viel niet mee, want ook Goes wist dat hij inmiddels oefenaar was. De vrouw van 'de hemelse bakker' De Jonge vertelde: 'Den drang van het volk was groot, zij hielden niet op of hij moest 's zondags preken. Dat was wat. Hij preekte 's morgens over Abrahams offerande. Ik zal dien morgen nooit vergeten, over dat: offert Mij het enige dat gij liefhebt.' Het hele Goes en het halve Zuid-Beveland kende hem nu.

In de schuurkerk

Twee weken later, op 27 maart, Eerste Paasdag, verhuisde de gemeente Flipland van Van Dijk's boerderij naar een schuurkerk in de Achterweg. Veldwachter Engel Endhoven noteerde vanaf dit moment elke zondag drie diensten en dus drie overtredingen. Van Farowé probeerde Van Dijk's voorgaan officieel erkend te krijgen, maar de Fliplandse ouderlingen wisten van geen wijken. Op een gecombineerde kerkenraadsvergadering met Nieuwerkerk werd besloten om ds. Ledeboer om raad te vragen. Die schreef terug dat hij vóór het optreden van Van Dijke was en adviseerde om ook andere kerkenraden en leden te raadplegen. Een provinciale vergadering kon dan dienen 'ter onderzoek en beproeving aan P. van Dijke, opdat hij als gewettigd herder en leeraar der gemeente Jezus Christum kan erkend worden.' Die vergadering kwam er, helaas zonder ds. Ledeboer, met als logisch gevolg dat Van Dijke gewoon door

In naam en van wege den Koning.

De ARRONDISEMENTS REGTBANK te ZIERIKZEE, provincie Zeeland
vonnissende in correctionele zaken.

Gesien de procedure aangelegd ten laste:

- I. Hubertus Jacobus Buddingh, geweten Redikant, zoner vorte wonsp laats.*
- II. Leandert van Rhee, van bevoeg van ingepal.*
- III. Johannes Lerveijs, van bevoeg arbeider*
- IV. Hermanus Kemst, maver arbeider en*
- V. Pieter van Dijke, Particulier, de vortgate te wonde te Flipland, Beklaagd van die te hebben schuldig gemaakt de vier eerste vande, van het la. d. a. en tulle van van ongevorderde, G. v. d. d. i. a. n. t. e. v. f. a. n. g. s.*

Van Dijk's kerkenraad werd keer op keer veroordeeld.

preekte. Sint-Philipsland had ondertussen nieuwe kerkenraadsleden: Leendert van Ree, Johannes Verwijs en Marinus Kunst. Van Dijke en zijn mannen weigerden de boetes te betalen, verzonden rekest na rekest, en op 16 december 1842 volgde kwijtschelding van 1360 gulden.

Van Dijke gevangen

Op 20 februari 1843 werd Van Dijke in Zierikzee gevangengezet, op 16 maart Budding in Nijmegen en op 29 april Ledebouwer in Leiden. Zo waren de drie leiders korter of langer uitgeschakeld. De Fliplandse diaken Johannes Verwijs zette de diensten door met preeklezen voor zo'n 150 kerkgangers. Soms deed hij alles alleen: voorzingen, de schriftlezing, de preek lezen, de gebeden en tot slot het collecteren. De veroordelingen en de dagvaardingen gingen gewoon door en op 30 april werden de diensten gestaakt. Waarschijnlijk omdat Van Dijkes vrouw de schuur niet meer afstond.

Wel of geen vrijheid

Op 9 augustus kwam Van Dijke weer vrij, na betaling van het enorme bedrag van 2436 gulden. De gemeente stond voor onmogelijke keuzes. Een groot deel van had in deze noodsituatie geen bezwaar tegen het vragen van vrijheid. Voortrekker in dit proces was Johannes Verwijs, een vroom en godzalig man, misschien wel de enige mens op aarde aan wie God zijn sterfdag en zelfs zijn sterfuur vele jaren tevoren had bekendgemaakt. Ook collega Leendert van Ree steunde het vrijheidsverzoek. Verwijs en Van Ree gingen er alles aan doen om de kerkdeuren weer open te krijgen, ook een vrijheidsverzoek mocht niet te veel zijn. Ze redeneerden wellicht met ds. A.C. van Raalte: als je weet dat je door het niet betalen van de boeten de gemeente voor lange tijd van zielszorg berooft, is het wellicht beter om toch maar te betalen. Hoe het ook zij, op 9 november vroegen kerkenraad en de meeste leden vrijheid aan, overigens zonder Pieter van Dijke. Die ondertekende wat later wel het toegevoegde reglement, maar op 21 december niet de twee aanvullende verklaringen. Van Dijke heeft het die maanden dus niet makkelijk gehad, maar hij ging uiteindelijk toch voor rijkserkenning. Kerkenraad en gemeente hadden hierin nog een lange en zware weg te gaan. De hervormde boeren dreigden met ontslag, en dus uit hongeren van afgescheiden arbeiders, en een bijna afgebouwde nieuwe stenen kerk dreigde te worden omgebouwd tot drie woningen. Het is duidelijk, dat ze de vrijheid pas na extreem veel tegenwerking op 10 oktober 1844 verkregen. Een maand later was de kerk klaar en begonnen de diensten wederom. Nu van de christelijk afgescheiden gemeente, overigens nog niet aangesloten bij het kerkverband. Maar toch. Alles bleef schijnbaar hetzelfde. Maar toch was het anders.

Van Dijke zat een halfjaar gevangen in Zierikzee

Positie bij de christelijk afgescheidenen

De Buddinggemeenten hadden op 23 juni 1843 in Nieuwerkerk al gesproken met de christelijk afgescheiden dominees Sietse Oenes Los uit Rotterdam en Pieter Mijnderts Dijksterhuis uit Dordrecht. Die dominees komen hier weer in beeld.

Ds. Budding had op 5 september 1843 een beroep aangenomen van de christelijk afgescheiden gemeente van Groede en dus zijn Buddingkerken in de steek gelaten. Ook Sint-Philipsland dus. Die gemeente was op 10 oktober 1844 erkend als christelijk afgescheiden gemeente, maar de principes van Budding en Ledebouer bleven er volop in. Van Dijke had al op 23 en 24 april 1844 in Rotterdam een provinciale vergadering van die kerkengroep bezocht. Hij was er zonder kerkenraad, zonder lastbrief en dus als gast, en de scriba noemde Sint-Philipsland 'eene gemeente op zichzelf.' In Sint-Philipsland was sinds 8 januari 1843 niet meer gedoopt en op 22 oktober 1845 doopte ds. Sietse Oenes Los uit Rotterdam er 19 kinderen, ook van Pieter van Dijke en Johannes Verwijs. Voorganger Van Dijke bezocht op 15 en 16 april 1846 opnieuw een provinciale vergadering en de scriba noteerde: 'Sint-Philipsland verzoekt om prediking door den gewezen ouderling P. van Dijke'. Die prediker kwam zes weken later al, op zondag 31 mei en maandag 1 juni, en doopte 16 kinderen. Zijn naam zullen we helaas nooit weten. In juni 1847 was Van Dijke voor het laatst ter vergadering, nu als 'geroepen ouderling'. Toen werd het drie jaar stil rond Van Dijke en diens tobberijen. Hij volgde volgens wat opleiding bij ds. Dijksterhuis, maar van de studie kwam niets terecht. Ook ds. Hendrik George Kleijn uit Middelburg wilde hem helpen om predikant te worden, maar ook dat liep op niets uit. De gang was eruit en echt christelijk afgescheiden is de gemeente nooit geweest. Maar hoe nu verder?

Duistere toestand

Het oude levensverhaal vertelt: 'Van Dijke verkeerde veel in eenen duisteren toestand. De Heere verborg veeltijds Zijn vriendelijk aangezicht voor hem. Maar hoe kon dit ook anders. Immers had hij den God zijns heils trouweloos verlaten en had zich gebrokene bakken uitgehouwen, die geen water konden houden. (...) Het was toch geheel verkeerd om aan een aardsch koning iets te gaan verzoeken wat Christus Zelf had geboden.' Op een andere plaats lezen we: 'Onder zulke omstandigheden sukkelde hij voort, totdat hij in het jaar 1846 schipper en graanhandelaar werd.' Hierbij komt dat de nood der tijden groot was: aardappelziekte, cholera en strenge winters. Veel arbeiders zaten thuis: maanden, uitzichtloos. Honger.

Landverhuizers

Tegelijk was er de machtige stroom landverhuizers naar Amerika. Ook Dirk van Farowé en ds. Budding gingen mee. Van Dijke en diaken Johannes Verwijs waren in de zomer van 1848 in Hellevoetsluis om Budding uit te zwaaien en ze beloofden het volgende jaar met een deel van de gemeente te volgen. Van Dijke zou ook door wat landverhuizers in Amerika (Michigan) beroepen zijn.

De kranten riepen op tot landverhuizing.

Maar zijn vrouw, elitaire hervormde boerendochter, bedankte voor de eer om in de woeste bossen te gaan pionieren. De godvrezende vrouw van Johannes Verwijs, Neeltje, legde het voor de Heere neer en Die beloofde haar: 'Aan uw zaad zal Ik dit land geven.' Dus ook Verwijs ging niet mee. En ds. Ledeboer bleef op zijn stuk staan: 'Als gij enkel uwe vrijheid bij de Regering wilt intrekken om predikant te worden, zal de Heere dit nimmer doen gelukken...' Bij dominee was cruciaal: 'Gij moet terug met berouw en schuldbelijdenis. Ik zal u nooit als herder en leeraar bevestigen of zalven, voordat ik van mijn God last zal gekregen hebben.' Maar de vrijheid intrekken, hoe dan ook, lukte gewoonweg niet. Toch waren christelijk afgescheiden dominees, die toch trouw hadden geholpen, in Sint-Philipsland niet meer welkom. Terwijl de mensen juist zoveel waarde hechtten aan de doop. En juist dát was niet uit te leggen. Dat zal heel veel vragen en worstelingen hebben opgeroepen; zonder uitleg en zonder antwoord. Tranen geschreid, hete tranen, bitter van verdriet.

Terug naar de noodkerk

In het najaar van 1850 - we zagen het al - trok ds. Ledeboer door Zeeland om de slapende Buddinggemeenten te helpen. Hij was in Vlissingen, toen een godzalige vrouw tegen hem zei dat ze geloofde dat Van Dijke dominee moest worden. Dominee kon dat niet direct overnemen, maar 'in diezelfde nacht werd hem de last door zijn grooten Zender opgelegd om Van Dijke te zalven.' Hij reisde nu linea recta naar Sint-Philipsland om voorbereidingen te treffen voor de bevestiging en daar tegelijk op twee successieve zondagen 35 kinderen te dopen. Na ruim 4 ½ jaar! Die volharding zei genoeg over de kerkelijke principes, over schuld en over de terugkeer in de noodkerk.

Teruggave vrijheid

Door de wetgeving van 1848 was er geen vervolging meer, maar die theoretische vrijheid werd op 7 februari 1851 toch nog even teruggegeven. Overigens een symbolisch gebaar zonder betekenis. Ondertekenaars waren Pieter van Dijke, ouderling Leendert van Ree en zijn vrouw, en zeven anderen. Ze schreven dat ze destijds 'door gemoedelijke bezwaren zijn geleid geworden en nu de ontbinding van het hun vergunde regt tot het oprichten eener Christelijke Afgescheidene Gemeente van Uwe Majesteit erlangen.' De uitkomst kon alleen maar negatief zijn, maar de mensen voelden zich vrij. Zo konden ze naar de provinciale kerkvergadering die op 5 maart 1851 in Vlissingen zou worden gehouden.

Geschriften

Ten slotte nog iets uit ds. Van Dijk's nalatenschap. Dominee heeft helaas alleen wat brieven en vier voorredenen nagelaten. In de voorrede voor *32 Uitmuntende predikatiën* van Smijtegelt schreef hij op 1 augustus 1861: 'Volk des Heeren! Is in de weg der waarachtige bekering of in de voortgang, de toestand van onze vaderlandse en weleer Gereformeerde Kerk u voor God een hartelijke en levende schuld geworden, zodat gij in deze ook de Heere Jezus nodig hebt gehad, evenals voor uw persoonlijke zonden? Is het een geboden zaak uwer ziel geweest om met een Ezra beschaamd te wezen en met een Nehemia te wenen en rouw te dragen? Volgens Neh. 1:4: 'En het geschiedde als ik deze woorden hoorde, zo zat ik neder en weende, en dreef rouw, enige dagen; en ik was vastende en biddende voor het aangezicht van den God des hemels.' Of hebt gij in deze alleen maar in de weg der

bekering met uw eigen zielstoestand te doen gehad en daardoor de waarheid gezocht en gevolgd? Weet gij het van de opperste Herder, waar Hij Zijn kudde legerd op de middag?’

De bedoeling is helder. Ook ds. Van Dijke schreef over het beleven van de kerk-schuld en hij verwees naar Ezra, evenals diaken David Janse en ds. Bakker. Ds. Boone had volkomen gelijk.

Vereniging 1851

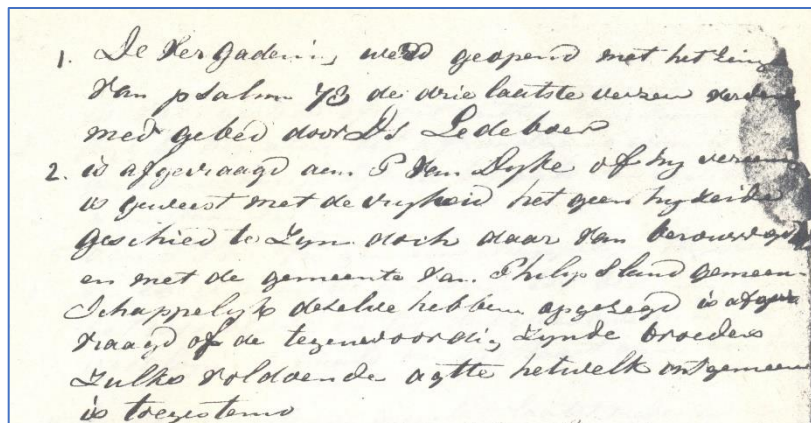
We zagen iets van het kerkbegrip en de noodkerken van ds. Ledeboer, ds. Bakker en ds. Van Dijke. We richten ons nu op hun manier van vergaderen en de organisatie van de kerken. Een mooi voorbeeld hiervan is de vergeten vereniging van woensdag 5 maart 1851 in Vlissingen.

Lerend diaken Pieter van Dijke ging dominee worden en bevestiger ds. Ledeboer schreef een vergadering uit om dat allemaal te regelen en tegelijk de Zeeuwse noodkerk te constitueren en in te richten. Die kerk bestond uit een gemêleerd gezelschap, want de meeste broeders hadden al zeven jaar niet meer vergaderd en anderen nog nooit. Voorzitter ds. Ledeboer had in Zeeland alleen wat hulpdiensten gedaan en was nog niet officieel aan de gemeenten verbonden. Anders gezegd: *De vereniging van 1851* werd een feit. Een vergeten vereniging van drie soorten gemeenten, zonder kerkelijke pers, zonder reglementen of Bepalingen. Maar gelukkig wel met een notulist, zodat we het een beetje kunnen navertellen.

Aanwezigen

Aanwezig waren de vroegere Buddingkerken *Sint-Jan-ten Heere* of *Middelburg* (ouderlingen Adriaan Coppoolse en Pieter de Voogd en diakenen Jannis Kodde en Johannes Siebrecht), *Heinkenszand* (ouderling Jacobus Pijke en diaken Bartus van Loon), *Kapelle* (ouderling Cornelis van Zweden), *Krabbendijke* (ouderling Cent Dronkers) en *Tholen* (ouderling Wilhelmus Schot). Vervolgens twee vrije Van Dijke-gemeenten: *Sint-Philipsland* (diakenen Pieter van Dijke en Leendert van Ree) en *Bruinisse* (diaken Marinus van den Berg). En vier nieuwe Ledeboer-gemeenten: *Terneuzen-Zaamslag* (ouderling Andries van Doeselaar), *'s-Gravenpolder* (diaken Daniel Bakker en ouderling Dingenis Stroosnijder), *Yerseke* (ouderling Philippus Pekaar) en *Vlissingen* (ouderling Simon den Hengst en diaken Christiaan Monnier). Met ds. Ledeboer erbij negentien broeders en alleen de Budding-gemeente van Goes als grote afwezige. De Buddingkerken waren ingeslapen groepjes, die langer dan tien jaar leedienst

hadden gehouden met dezelfde lezers, dezelfde preken, dezelfde psalmen en dezelfde hoorders.

1. De Vergadering werd geopend met het lezen van psalm 138 de drie laatste versen werden mede gelezen door ds. Ledeboer
2. is afgevraagd aan P. van Dijke of hij verslag wou geven met de duidelijkheid het geen hij daarbij geschied te Lyn. Doch daar van beroemd en met de gemeente van Philipsland gemeenschappelijk deselve hebben afgelezen is afgevraagd of de tegenwoordig zijnde broeders zulke soldaten de agte hetwelk ontzamen is toegestaan

Notulen 1851. Van Dijke deed schuldbelijdenis voor de achterhaalde vrijheidsaanvraag.

Toelating Van Dijke

Het belangrijkste agendapunt was de toelating van Pieter van Dijke, die vrij onlangs de vrijheid had ingetrokken. Van Dijke zei dat hij 'verenigd is geweest met de vrijheid, doch daarvan berouw gehad en met de gemeente van Philipsland gemeenschappelijk dezelve hebben opgezegd. Is afgevraagd of de tegenwoordig zijnde broeders zulks voldoende agtte, hetwelk int gemeen is toegestemd.' Ook deed de 39-jarige Van Dijke verslag 'van hetgeen hem de begeerte verwekte tot het Leeraarampd'. En wel tot volle tevredenheid zodat 'geen der tegenwoordig zijnde broeders er eenig bezwaar tegen inbragten'. Iemand wilde blijkbaar nog iets meer horen 'van de begeerte die hem hebbe opgewekt tot God en Zijn dienst.' En ook dat was helder, zodat 'aan P. van Dijke is gemeenschappelijk toegestaan om toegelaten te worden tot bediening van het Woord Gods.' Zijn proefpreek was met het oog op de lijdensweken uit Johannes 13:1-7, over de paasmaaltijd en de voetwassing. De vergadering nam hem graag weer in hun midden op, met blijdschap van twee kanten. Ze besloten 'een dag te bepalen tot afzondering, waartoe gemeenschappelijk is bepaald den 19 Maart aanstaande.' Een speciale biddag voor de bevestiging: op de woensdag ervoor.

Beroep en beroepsbrief

Het valt op dat nergens wordt gesproken over een beroep of een beroepsbrief. Heel eenvoudig: Van Dijke ging dominee worden van alle verenigde gemeenten, ook in Zuid-Holland, maar ging zich vooral richten op Zeeland. Ds. Ledeboer bediende vooral Zuid-Holland en wat verstrooide gemeenten in Utrecht, Overijssel en Drenthe. Van Dijke werd dus niet exclusief aan Sint-Philipsland verbonden en kon gaan wonen en worden bevestigd waar hij wilde, maar natuurlijk zouden de plechtigheden in zijn eigen Flipland gaan plaatsvinden. Het is opmerkelijk dat ds. Boone bij de constituering in 1907 een soortgelijk besluit nam: 'De vergadering verklaart ds. Boone als hun wettigen herder en leeraar voor al die gemeenten.' De Ledeboerianen hadden het principe van gezamenlijk beroepen in 1883 bij ds. Janse nog gehandhaafd, maar in 1899 losgelaten door toedoen van voorganger Beversluis. Ds. Boone was goed op de hoogte van dit oude principe en voerde dat in 1907 weer in.

Ds. P. van Dijke in ambtsgewaad in 1857.

Classes en handopleggers

Ander belangrijk punt was de classisverdeling. Men suggereert wel dat het bij de Ledeboerianen, zeg, een rommeltje zou zijn geweest. Ongeorganiseerd, met weinig orde en regel, weinig vergaderen, en vaak wat chaotisch. Maar zo was het bepaald niet. Ds. Ledeboer verdeelde de elf gemeenten in drie classes: de eerste met Schouwen, Sint-Philipsland en Tholen, de tweede was Zuid-Beveland (Goes) en de derde met Walcheren en Zeeuws-Vlaanderen. Dat was best veel, vooral als we weten dat de christelijk afgescheidenen het toen in het hele Zeeland met één classis moesten doen. En dominee benoemde uit elke classis een handoplegger: de 47-jarige Pieter de Voogd uit Middelburg voor classis Walcheren, de 49-jarige Cornelis van Zweden uit Kapelle voor classis Goes, en de 52-jarige Wilhelmus Schot uit Tholen voor classis Tholen en Sint-Philipsland. Drie oudgedienden uit de kring van Budding.

Vergaderschema's

De acceptatie van de DKO wordt niet expliciet beschreven, maar wordt hier wel terdege genoemd. 'Volgens art 41 van de kerkordening van Dordt anno 1618 en 1619 zullen alle drie maanden classicale vergadering gehouden worden.' De eerste vergadering stond voor 3 juni op de kalender. Diaken Christiaan Monnier uit Vlissingen zou de classis Walcheren bijeenroepen, diaken Bartus van Loon die van Zuid-Beveland en ds. Van Dijke die van Sint-Philipsland. Elk jaar zou 'volgens art. 47 van genoemde kerkorden' ook nog eens een provinciale vergadering (een soort particuliere synode) worden gehouden in het centraal gelegen Goes of Kapelle. Ds. Van Dijke zou alle gemeenten daarvoor bijeenroepen. En er was meer vergadernieuws. De kerkenraad ging 'volgens art 37 van de kerkordening van Dordt 1618 en 1619 alle weken samen komen.' En ten slotte zou de kerkenraad 'alle drie maanden de gemeente bezoeken'. Elke eerste woensdag van de maand zou een bidstond worden gehouden. U ziet het: vergaderen, vergaderen en vergaderen. Volgende besluit was het herdrukken van de psalmboekjes van Datheen op kosten van de gezamenlijke gemeenten. Datheen voor allemaal. Verplicht. Zo ging het ook bij ds. Boone in 1907. Datheen en de noodkerk: naadloos verbonden.

De naam

En ten slotte de naam van de kerken. Die was er niet en die kwam er niet. Bij een naam hoort een instituut en dat wilden ze niet. Geen Rehobôth en ook geen Ikabod. Noodkerken zijn tijdelijk en naamloos. Ook ds. Boone sprak in 1907 niet over een naam. De buitenwacht ging natuurlijk wel iets bedenken om deze groep aan te duiden en zo ontstond de term Ledeboeriaanse of oud gereformeerde gemeenten. We zouden met wat fantasie deze simpele vergadering het geboorteuur van onze gemeenten kunnen noemen. Ook aqua vergaderen kreeg ds. Boone gelijk, toen hij terugkeerde tot de principes van ds. Ledeboer, ds. Van Dijke en ds. Bakker, die 'één waren op denzelfden grondslag.'

7. De psalmberijming van Datheen

We zagen iets van de noodkerk en de kerkschuld van ds. Ledeboer, ds. Bakker en ds. Van Dijke. Ds. Boone noemde ook de psalmen van Datheen; die wilde hij handhaven. Verplicht. 'Ik geraakte over het verenigen in grote moeite en mijn hoofdbezwaar was wel, dat wij niet geheel terugkeerden tot *het zingen der oude psalmen* (...) gelijk ds. Ledeboer, ds. Van Dijke en ds. Bakker gedaan hebben, en één waren op denzelfden grondslag.'

De brief van Janse

Ds. Boone is ook op het punt van de psalmen niet begrepen en zelfs nogal eens belachelijk gemaakt. Helaas, zonder oog voor de historische context. De basis voor herinvoering van Datheen ligt in de brief van David Janse uit 1869: het document dat ds. Boones leven veranderde. Janse schreef dat de kerkelijke breuk in 1773 was begonnen door het loslaten van Datheen. Ds. Boone vatte Janses woorden in 1907 als volgt samen: 'De vroegere leraars waarschuwden met donderstemmen *en nu vorderen de geest des tijds en hoogmoed om een schone en jeugdige en bevallige [psalmberijming, JMV] in de plaats te krijgen of te stellen en alzo meer kinderen te winnen. Dit gebeurde dan ook van lichtere zijde of lichtere taal te spreken, half Jodisch, en half Asdodisch, welke list geschiedt met verborgen doelen om scheuringen en bressen toe te maken en zo binnen te treden.* (...)

Walcherse protesten

Veel oude vromen weigerden Datheen na 1773 zomaar aan de kant te schuiven, maar die acties leidden in Walcheren tot forse ongeregelheden met strenge straffen tot gevolg. Die protesten hebben lang pijn gedaan en diaken Janse, wonend in Oostkapelle, had de verhalen erover nog goed in zijn hoofd zitten. De eerste weigeraar om 'nieuwe riem' te zingen was destijds Isebrand Leinse Burggraaf, een Fries, die bekendstond als een bekeerde man. Zijn verbanning uit Westkapelle zorgde in 1777 voor forse ongeregelheden en een paar eskadrons dragonders kwamen opdraven om de gemoederen te kalmeren. Een zekere Cornelis de Korte, boer onder Mariekerke, werd met andere weigeraars naar de Middelburgse gevangenis Gravensteen gesleept en daar vijf maanden vastgehouden. Hij schreef er stichtelijke verzen en bevindelijke werkjes, die naar buiten werden gesmokkeld en brede belangstelling genoten. In 1798 werd hij opgehangen (!) en op het Middelburgse galgenveld begraven. Maar ook dat hielp niet, want Walcheren bleef gewoon Datheen zingen. Niet zozeer in de kerken, want dat lukte niet meer, maar wel in de huissamenkomsten, en er was maar weinig voor nodig om Datheen weer op de kerkelijke lessenaars te krijgen.

Titelpagina psalmboek Datheen 1592.

Herinvoering door Budding

Dat gebeurde in 1836 en wel door ds. Huibert J. Budding uit het Walcherse Biggekerke. In de kerk zong hij de nieuwe psalmen en ook nog even de Evangelische Gezangen, maar met die gezangen was het snel afgelopen, want op 13 december 1835 droeg hij die bundel demonstratief de kerk uit. Mogelijk als voorbeeld voor ds. Ledeboer, die dat eind 1840, vijf jaar later, ook zou doen! Budding scheidde zich op 1 maart 1836 af van de Hervormde Kerk en bleef zich beschouwen als predikant van Biggekerke. Belangrijk en voorspelbaar besluit was de terugkeer naar Datheen. Zo staat het in zijn notulen: 'Op zondag den 7den augs. 1836 zijn voor het eerst weder de oude psalmen bij onze openbare samenkomsten gezongen.' Datheen was er weer: na ruim zestig jaar.

Verdeeldheid

De gevoelens over de psalmberijming liepen (ver) uiteen. Mensen als Budding redeneerden: wel de Evangelische Gezangen verwerpen en niet de eveneens evangelisch getinte psalmen, dat kan niet, dat is maar halfwerk, dat doen we dus niet. Anderen waren milder: die wilden wel de vaderlandse kerk voortzetten, maar niet alles herinvoeren wat die aloude kerk had voortgebracht. De psalmenkwestie ging dan ook voor verdeeldheid zorgen bij de Zeeuwse afgescheidenen, die op 8 februari 1837 voor het eerst vergaderden. Na Biggekerke koos ook de Walcherse streekgemeente Sint-Jan-ten Heere (Middelburg) voor Datheen. Op de provinciale vergadering van 7 november 1838 verklaarden elf gemeenten de nieuwe psalmen voor wettig en vijf gemeenten voor onwettig. Naast de gemeenten Biggekerke en Sint-Jan-ten Heere waren er dus drie bijgekomen: Krabbendijke, Sint-Philipsland en Nieuwerkerk. En nóg een probleem: Budding wilde alleen predikant blijven van gemeenten met Datheen en bevestigde zijn keuze nog eens duidelijk op die vergadering, want hij verscheurde en verbrandde er zijn beroepsbrief van 8 februari 1837. In werkelijkheid betrof zijn losmaking alleen de gemeenten die '1773' zongen. Voor de Datheen-gemeenten veranderde er niets.

Psalmboekjes

Praktisch punt was: waar halen we Datheenboekjes vandaan? Gewone kerkbijbel-tjes hadden alleen nieuwe psalmen, maar op Walcheren, het oude Datheen-bolwerk, lagen die boekjes nog wel op stoffige zolders. In Flipland hoorde Datheen duidelijk niet meer bij de inventaris, maar Budding bracht ze mee en deelde ze daar royaal uit. We gaan de geschiedenissen niet uitvoerig schetsen en herhalen, dat is in dit Kerkblad in 2013 al gedaan, maar we geven alleen aan dat Budding de berijming van Datheen in ere herstelde, overigens vrijwel alleen in Zeeland. Opmerkelijk detail: Budding liet Datheen in 1843 weer net zo makkelijk los en ging gewoon weer 1773 zingen, maar zijn gemeenten en zijn opvolgers, Ledeboer, Van Dijke en later ook Bakker, deden dat niet.

Ds. Ledeboer

We hebben ook al gezien, dat de kerkelijk dakloze ds. Ledeboer op woensdagavond 10 maart 1841 in Goes bij ds. Budding preekte en diens kerkprincipes, ook Datheen, overnam. Ook Ledeboer koos voor Datheen, zoals in 1843 blijkt uit zijn boekje '*Heeren wegen gehouden met eenen alles verbeurd hebbenden zondaar*'. Hij citeerde

alle vijftien psalmen uit de berijming van Datheen en legde uit: 'Vader Van der Groe moet gezegd hebben bij de invoering der nieuwe Psalmberijming: zij hebben gouden weggenomen, wij hebben nu zilveren in de plaats gekregen. Wat zal het wezen als wij tinnen krijgen.'

Ds. Boone

Op de provinciale vergadering van 5 maart 1851 -zie vorige artikel- van de geconstitueerde gemeenten, besloten de broeders tot een herdruk van Datheen op gezamenlijke kosten. Datheen voor allemaal. Verplicht. Zo ging het ook bij ds. Boone in 1907. Boone en Datheen en de noodkerk: naadloos verbonden. Ds. Boone is bij zijn afhaken in 1907 wel verweten dat hij inconsequent was omdat hij in enkele kruisgemeenten had gepreekt, die uit 1773 zongen. Maar dat is niet zo, want psalmzingen in bevriende kruiskerken had niets te maken met het vasthouden aan Datheen als grondslag van het eigen kerkverband. Hij had die psalmen overigens in de berijming van Datheen voorgelezen. Ook ds. Ledeboer preekte trouwens volop in gezelschappen die niet of nauwelijks van Datheen hadden gehoord en die berijming natuurlijk ook niet zongen.

Het is duidelijk, dat de Boone-gemeenten dit standpunt bij de vereniging met de Federatie-gemeenten in 1948 hebben losgelaten. Een anonieme bewonderaar van Datheen legde zijn waardering voor de oude psalmen vast in een gloedvol gedicht, dat kan worden gezongen op de melodie van de lofzang van Simeon. Het loflied telt vier coupletten en eindigt met de kloeke strofe:

*Vergeten wij toch niet
Het oude stoere lied,
Voor eeuwen aangeheven.
In kerk en kerkerkot,
Op houtmijt en schavot,
Het sprankelde van leven.*

8. Het ambtsgewaad

Nu het laatste struikelblok: het ambtsgewaad. Ds. Boone wilde dat handhaven. Hij is ook op dit punt niet begrepen en zelfs belachelijk gemaakt. Met weinig oog voor de historische context.

Het ambtsgewaad bestond uit een driekanten hoed of steek, die tijdens de kerkdienst als een trouwe wachter achter dominees rug werd opgehangen aan een houten klos (die er in de kerk van Sint Philipsland nog steeds is). Bij die dracht hoorden de witte bef, de kniebroek met zwarte floretten (zijden) kousen, lage schoenen met of zonder zilveren gespen, en een mantel over de schouders met eronder een hoog dichtgeknoopt vest. Deze combinatie was lang de normale domineeskleding, maar eigenlijk was het de verouderde kledij van de deftige burgerij uit vroeger eeuwen. Die burgerij ging uiteindelijk met allerlei nieuwe modes mee, maar de predikanten handhaafden de oude kleding. Daardoor kreeg die kleding geleidelijk het karakter van een aparte dracht, die voor sommigen specifiek behoorde tot de bedienaars van het Goddelijke Woord.

Bij de afgescheidenen

De eerste afgescheiden prediker, H. de Cock, wilde 'wederkeer' naar de aloude Gereformeerde Kerk en vond de oude ambtskleding daarvan een goede uitdrukking. En wat bespotting had hij er graag voor over. Zijn naaste collega H.P. Scholte dacht er anders over. Die ontdekte eens in een proces-verbaal, dat hij met zijn mantel en bef een 'priesterlijk gewaad' zou hebben gedragen en dat vond hij bepaald geen aanbeveling! Hij kleetde zich voortaan als andere burgers van zijn stand, en wie dacht dat dit niet reformatorisch was, verwees hij naar de afbeeldingen van de Dordtse Synode, waarop met de beste wil van de wereld geen aparte domineeskleding is te ontdekken. Scholte wilde een vrije kerk, een gemeenschap van gelovigen, met zo min mogelijk regels en zeker geen kledingregels.

Bij de ledeboerianen

Het loslaten van het gewaad kan ook een toegeven aan de overheid zijn geweest. Die had in de toelichting bij de vrijheidsaanvraag van 27 juli 1836 bepaald, dat alleen samenkomsten mochten worden gehouden als ze geen kenmerken van erediensten vertoonden. De Ledeboerianen grepen terug op het begin van de kerkelijke breuk in 1773 en op de afscheiding, en stelden dat een dominee herkenbaar moest zijn aan zijn kleding. De dominees identificeerden zich als conservatieve predikanten in de traditie van Dordt.

Ds. Boone in het ambtsgewaad.

Bij de hervormden

De hervormde dominees gingen kort na 1840 een eigen mode volgen en verschenen uitgedost in toga's op de preekstoel. Ze identificeerden zich met de klasse van juristen en hoogleraars, die zich bij hun werk eveneens in toga hulden. Ze onderscheidden zich tegelijk van simpele afgescheiden voorgangers en lieten ermee zien, dat er geen amateur maar een vakman of professional op de kansel stond. Veel chiquer dan simpele afgescheidenen met hun mantels, hun kousen en hun steken. Zo veroverde de toga met bef en baret stormenderhand de kansels. Wel was jammer, dat de synode niet precies had aangegeven hoe de toga eruit moest zien, en daardoor ontstond een wedloop om de mooiste en de duurste. Met als gevolg: te veel aandacht voor dominees modeshow en te weinig voor zijn preek.

Middelburg

In het orthodoxe Middelburg liep de invoering van de toga in 1854 totaal uit de hand. Dat zat zo. Alle zes hervormde predikanten verschenen zonder eerdere aankondiging plotseling en collectief in hun nieuwe toga. De kerkgangers voelden zich overrompeld en sommigen stoven de kerk uit. Vrouwen vielen flauw en de koster liep rond met glazen water om mensen op de been te houden of bij te brengen. Een ander schreeuwde door de kerk: 'O God, ontferm U over deze verblinde leraar, die daar op de preekstoel staat, omhangen met een dekmantel der ongerechtigheid.' Een kerkgangster bedacht een slimme tussenoplossing: ze luisterde met gesloten ogen omdat ze 'het nieuwe kleed niet wilde zien.'

Ds. Van Dijke

De fel protesterende Middelburgers vielen in drie groepen of 'anti-togakerken' uiteen. De ene sloot zich aan bij de christelijk afgescheidenen van ds. H.H. Middel. De tweede groep kerkte in een gehuurd herenhuis aan de Rouaansekaai en beriep ds. A.P.A. du Cloux en dr. H.F. Kohlbrugge, maar kreeg uiteindelijk de evangelist Arend Mooij als voorganger. De derde groep richtte zich op de Ledeboeriaanse gemeente Sint-Jan-ten Heere, die kerkte op een buitenplaats aan de Prelaatweg tussen Aagtekerke en Westkapelle. De weldoener jonkheer Willem Versluijs stelde al gauw zijn leegstaande herenhuis in het centrum van Middelburg ter beschikking, dat na een verbouwing ruim 1000 kerkgangers kon bergen. Ds. Pieter van Dijke, drager van het gewaad, verhuisde in 1857 blijkbaar speciaal van Sint Philipsland naar Middelburg, en wel zonder beroep, want hij was dominee van alle gemeenten tegelijk. Ds. Boone wist natuurlijk van deze Middelburgse toestanden, die toen nog vrij recent waren, en die kunnen bij de keuze voor het gewaad best een grote rol hebben meegespeeld.

Ds. Boone

Ds. Boone had in 1898 voor zijn bevestiging tot predikant beloofd het ambtsgewaad te dragen, en deed dat trouw en met verve. Ook oude en gezaghebbende kruispredikanten als C. van den Oever en A. Verheij en anderen droegen het tot hun dood en zijn erin begraven. Maar de ouden vielen weg en de jongere dominees droegen het niet meer, de betekenis sleet weg en niemand klom de barricades nog op om te klok terug te draaien. Nieuwe inzichten en nieuwe contacten loodsten de Ledeboerianen de wereld van de bevriende kruiskerken in. Die bestonden nog maar enkele tientallen jaren, misten de lange en soms heftige voorgeschiedenissen en

hadden niets met oude psalmen en oude gewaden. Ook ds. Boone had het principe trouwens losgelaten, toen hij in 1904 de kruispredikant J.R. van Oordt in Terneuzen als zijn Ledeboeriaanse opvolger bevestigde. En ook ds. H. Roelofsen, die in 1905 overstapte, deed dat in zijn preekjas. Die situatie bleef zo, totdat ds. Boone in 1907 de zuivere kerkprincipes weer op het netvlies kreeg en ontdekte dat het gewaad hoorde bij de principes van de afscheiding: bij de noodkerken van Ledeboer, Van Dijke en Bakker. Toen stond hij weer met beide benen op de grond en droeg hij de kwalificatie 'volbloed van den ouden stempel' weer met recht. Hij schreef dus terecht: 'Ik geraakte over het verenigen in grote moeite en mijn hoofdbezwaar was wel, dat wij niet geheel terugkeerden tot het zingen der oude psalmen en het dragen van het ambtsgewaad, gelijk ds. Ledeboer, ds. Van Dijke en ds. Bakker gedaan hebben, en één waren op denzelfden grondslag.' We hebben nu de grondslag en alle struikelblokken behandeld, kerkbegrip, psalmen en ambtsgewaad, en hopen de volgende keer stil te staan bij de organisatie van de noodkerken.

Ds. Boone rond 1915 in ambtsgewaad.

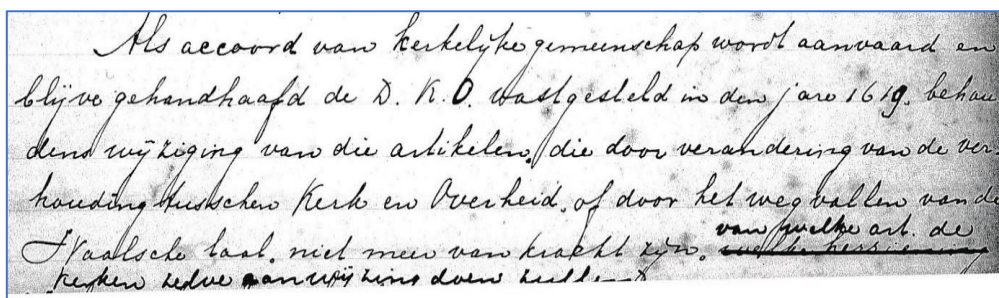
9. De kerkelijke organisatie

De noodkerk moest natuurlijk enigszins functioneren en niet ontaarden in chaos. Daarom vergaderden ze best vaak (zie de Vereniging van 1851). Die vergaderingen waren vooral geestelijk, want deputaatschappen, comités, verenigingen en werkgroepen kenden ze niet. Ze hielden ook eenvoudige administraties bij van leden, doopsbedieningen en huwelijksbevestigingen. Ds. Boone schreef de namen van dopelingen van niet-leden en gezelschapsmensen in het register van de dichtstbijzijnde gemeente of in Sint Philipsland. Een man als ds. J.H. Bogaard (van de gemeenten rondom ds. H. Stam) deed dat blijkbaar niet. Die zei bij een vraag om een doopbewijs zoets als: zeg maar dat je gedoopt bent op de puinhopen van Jeruzalem. Sommige van die gemeenten hadden geen kerkenraad maar een bestuur en enkele predikanten wilden liever geen dominee worden genoemd. Zover gingen de Ledeboerianen dus niet.

Ledeboerianen en kruisgemeenten handhaafden op hun eigen manier de Dordtse Kerkorde, maar ze kenden amper de naam en wisten al helemaal niet wat erin stond en hoe het werkte. Dat bleek direct al bij de Vereniging van 1907, toen ds. Boone zogenaamd geschorst werd omdat hij niet verenigde. Volkomen onterecht natuurlijk, maar van excuses en eerherstel is na ruim een eeuw nog steeds geen sprake, terwijl de seculiere wereld met dergelijke verplichtingen veel minder moeite heeft.

Kerkorde en tóch wanorde

Veel mensen redeneren heel simpel: God is een God van orde. Dat is waar, want Gods vlekkeloze majesteit duldt en verdraagt geen wanorde. Maar welke orde is dat? Alle kerkformaties kleuren die orde zelf in, naar eigen voorkeuren en behoeften. Maar die gewenste orde is er nooit gekomen. Vooral het loslaten van de preken van de oudvaders en het introduceren van eigen leersystemen leidden steevast tot wanorde. Terwijl de oudvaders elkaar binnen de Drie Formulieren van Enigheid juist best wat ruimte hebben gegund. Die zinloze theologische discussies met bijbehorende wanordelijkheden zijn dan ook een gruwel in de ogen van de vlekkeloze Majesteit, Die gezegd heeft: 'Ik wil dat ze één zijn!' Wie de lange lijst van kerkscheuringen na 1834 bestudeert (zie RD van 13 mei jl.) ontdekt grote wanorde bij kerken

Fragment uit de Bepalingen van 1907. Een kerkorde kan de kerk niet redden. De ervaring leert dat de kerkorde bij grote problemen als eerste sneuvelt. De term 'Accoord van kerkelijke gemeenschap' was overgenomen van Kuyper. En de DKO kwam in de plaats van de Drie Formulieren van Enigheid.

die hoog opgaven van orde en kerkorde. Vrijwel direct na de Afscheiding van 1834 begonnen de verdeeldheden over verbond, doop, beloften, aanbod van genade enz. enz. en bijna twee eeuwen later heeft het alleen wanorde opgeleverd.

'Verstand, letter en hoogmoed'

De ervaring leert dat de kerkorde bij grote problemen als eerste sneuvelt en kerken dan vooral door autocratisch leiderschap worden geregeerd. Kleine en gebrekkige kerkverbandjes lenen zich nu eenmaal niet voor objectief toepassen van de kerkorde omdat de kennis zo beperkt, de leiders zo machtig, de leersystemen zo bepalend, de relaties zo onmisbaar en de continuïteit zo vereist zijn. Ds. Boone omschreef de Bepalingen (reglementen) voor het nieuwe kerkverband heel treffend met de woorden 'verstand, letter en hoogmoed' en 'de geest des tijds'. Ds. Ledeboer gebruikte bij zijn verlaten van de christelijk afgescheidenen eveneens het woord hoogmoed: 'Ik ben er door hoogmoed in een strik gevallen.' Het kwam allemaal op hetzelfde neer, het waren dezelfde protesten tegen het bouwen van een kerkelijk instituut met een eigen identiteit.

Organisme en organisatie

Het is in dit verband wel nuttig om een kerkelijke organisatie eens van een andere kant te belichten. Met de woorden van wijlen ouderling J. van Dam van Kinderdijk, die hierover in april 1982 in dit Kerkblad schreef. Van Dam hechtte met ouderling J.B. Philibert erg aan de noodkerk. Zijn betoog is opgebouwd rond de begrippen 'organisme' en 'organisatie'. We geven zijn lange artikel wat verkort weer.

'Organisme en organisatie zijn twee woorden die veel op elkaar lijken, maar ten zeerste van elkaar verschillen. Een organisme is een levend iets, een maaksel Gods. Daar is een geest des levens in. Het is gezaaid, geplant, geboren, heeft wasdom en zal ook vruchten kunnen dragen. Dit geldt van een organisme, zowel in de natuur als in de genade. Een organisatie daarentegen is wezenlijk een dode zaak, een maaksel van mensen. Haar oorsprong ligt in de wil en het vernuft van een mens. Een organisatie wordt beheerst door regels die mensen hebben opgesteld. Het blijft allemaal dood mensenwerk. De organisatie is vaak een surrogaat voor het organisme, zoals een weeshuis met strenge regels in de plaats komt van ouders met ouderliefde. Een organisme is er vaak slecht aan toe en de organisatie moet haar nog wat overeind houden. Als het nog erger is, dan houdt de organisatie alleen nog maar de schijn op.

Het is een duidelijke zaak dat de christelijke kerk direct na de uitstorting van de Heilige Geest een zuiver organisme was. Daar was een krachtige Geest des Levens in haar. Kerkorde of statuten waren in die begintijd overbodig, want in hun handelen werden die christenen gedreven door de liefde. Vandaar ook bijv. de gemeenschap van goederen. De Kerk was toen tegelijkertijd de gemeenschap der heiligen. Zaken waar de kerk nu eindeloos mee tobt, bijv. het verzorgen van een ongelukkige topper, waren toen totaal geen problemen. Zij werden spontaan in liefde opgevangen. Doch helaas: onze vaders hebben het maar een weinig tijds bezeten. Hoe gauw is de Heilige Geest in de Kerk geminderd en ten slotte gaan wijken, en daarmee de liefde. En naarmate de Geest week, kwam het menselijke gedoe erin. Hoe minder organisme, hoe meer organisatie. (...)

Wij moeten nooit vergeten dat ds. Ledeboer uit de Kerk der Vaders is geworpen. Hij wist zich door alles een dienaar van Jezus Christus en wendde zich tot allen die

hem voorkwamen en sprak overal waar hij gevraagd werd. Het was veel organisme en weinig organisatie. Slechts zeer aarzelend is hij ertoe overgegaan om kerken te stichten en enigszins een verband te vormen. Organisatorisch heeft het steeds weinig te betekenen gehad en dit is onder de oud gereformeerden nog steeds zo: zo min mogelijk. Het is specifiek oud gereformeerd om met het kerk-zijn meer beschaamd dan trots te zijn. Wij geloven ook dat hoe meer de kerk op haar plaats is, hoe lager de kerkmuren zijn. Iemand die veel op gezelschappen van Gods volk geweest was, op allerlei plaatsen, zei eens dat er nog nooit aan hem was gevraagd tot welke kerk hij behoorde. Integendeel: als men daar over kerken en dominees gaat praten, dan is het een bewijs dat de dood in de pot is.'

10. Samenvatting

We zijn begonnen met het document van diaken David Janse uit 1869 en sluiten er ook mee af. We hebben gezien hoe bij ds. Boone in 1907 alles draaide om 'denzelfden grondslag'. Die bestond uit kerkbegrip, noodkerk, en daaruit voortvloeiend de Datheen en het ambtsgewaad. We kijken er nog even op terug.

Ds. Boone schreef in 1907 bij zijn terugtreden: 'Ik geraakte over het verenigen in grote moeite en mijn hoofdbezwaar was wel, dat wij niet geheel terugkeerden tot het zingen der oude psalmen en het dragen van het ambtsgewaad, gelijk ds. Ledeboer, ds. Van Dijke en ds. Bakker gedaan hebben, en één waren op denzelfden grondslag.' Het ging hem om 'den grondslag'. Het was niet zomaar kiezen voor een kerkelijke organisatievorm, voor een oudere of nieuwere psalmberijming of voor een bepaald preekkostuum. Hij had zich laten meeslepen in de euforie rond de Vereniging, maar op het allerlaatste moment de basis ervan diepgaand onderzocht. Alleen hij had dat gedaan. Zijn compromisloze weigering liet zien hoe riskant hij het meegaan in de Vereniging vond. Hij ontdekte dat de Ledeboeriaanse principes sneuvelen en heeft in twee Verantwoordingen zijn bezwaren vrij helder verwoord.

Treuren en rouwklagen

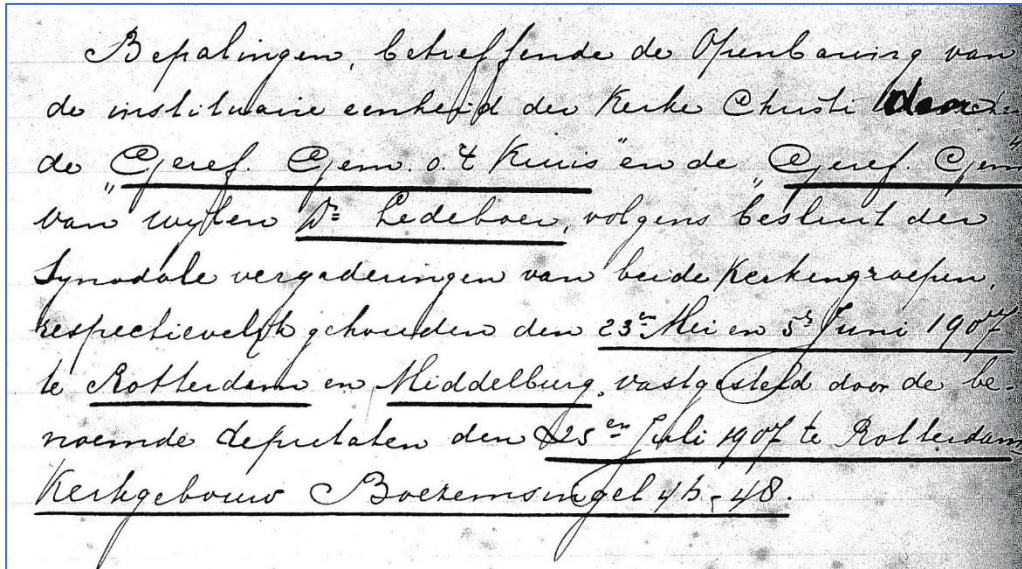
Ds. Boone paste Janses brief toe op zijn eigen situatie. Kern van Janses verhaal was het ontbreken van treuren over de kerkschuld: 'Ziet, hier lag onzes inziens het gebrek in 1834, waar wel de strijd heftig was tegen de valsche leere en het verderf in het Hervormde Genootschap (...) Maar door een verborgen oordeel Gods bleef (Ezra 9 en 10) bij ons achter: dat treuren en rouwklagen over onze en onzer vaderen ongerechtigheden, de verbondmaking voor het aangezicht des Heeren. (...) Ach, dat we gelijk Daniël 9, Ezra 9 en Nehemia 9 een walge aan ons dor en onvruchtbaar leven kregen. Om uit de volheid Zijner genade voor Hem, tot Zijn eer en heil voor Sion te leven en zoo bereid te worden voor de toekomstende heerlijkheid'.

Ledeboer, Bakker en Van Dijke

We zagen de aftakeling van de Nederlandse Hervormde Kerk en de opkomst van de verlichting. Hieruit volgden de afzetting van ds. Ledeboer, zijn boekjes over de kerkschuld en de breuk, zijn losmaking van de christelijk afgescheidenen en de inrichting van zijn noodkerk naar het voorbeeld van ds. Budding. Ook zijn lot- en geloofsgegenoot Daniël Bakker verfoeide een georganiseerd kerkverband, kreeg vergeving van zijn kerkschuld en noteerde zijn principes in zijn levensverhaal. Om diezelfde principes beleefde Pieter van Dijke zijn gevangenschap, zijn vrijheidsaanvraag en het intrekken ervan na bijna vijf barre jaren van kerkelijk isolement. We zagen ook dat de provinciale kerkvergadering van 1851 in Vlissingen, de geboortedag van onze kerken, in noodkerkstijl verliep en maar weinig afweek van de constituering van ds. Boone in 1907. Ook de berijming van Datheen en het ambtsgewaad hadden historische wortels en hoorden tot de afscheidings- en ledeboeriaanse kerkprincipes. Ds. Ledeboer, ds. Van Dijke en ds. Bakker hadden 'de breuk beleefd'. Ze hadden die schuld mogen eigenen en de vergeving erover genadig mogen ervaren. David Janse noemde het in 1869 'treuren en rouwklagen over onze en onzer vaderen ongerechtigheden...' Let op de volgorde: onze en onzer vaderen ongerechtigheden. Eerst zichzelf, eerst die van hen en pas dan onze vaderen.

De nieuwe Bepalingen

Ouderling Leen Potappel oordeelde zo kernachtig over 1907: 'Alles wat hoger komt en over de breuk heen werkt, is mensenwerk, waar God niet van weet. En nu is het onder het oordeel en onder de toelating Gods zover, dat ook Gods volk zijn handen aan dit werk slaat ...' In de nieuwe Bepalingen (reglementen) stond inderdaad niets over de breuk, niets over de kerkschuld, niets over Ezra, niets over Daniël en niets

De Bepalingen uit 1907 van ds. Kersten reppen alleen over organisatie en niet over kerkschuld.

over Nehemía, en dus waren de oude kerkprincipes verdwenen en was de noodkerk verleden tijd geworden. De nieuwe kerk kreeg een passende naam en de Bepalingen spraken vooral over kerkelijke organisatie. Ds. Boone uitte zijn verontwaardiging door de Bepalingen te verbranden, letterlijk in het spoor van Ledeboer, die in 1840 de reglementenbundel verontwaardigd van de preekstoel had gegooid en in zijn tuin begraven. Zo stak Boone bijna 67 jaar later de brand in de Bepalingen, het kroonjuweel van de Vereniging. Dramatischer had hij zijn afkeer niet kunnen demoniseren. Het collectief loslaten van de noodvoorziening was dé hoofdreden om af te haken. Het ambtsgewaad en Datheen waren daar een afgeleide van.

Ds. Boone en de Bepalingen

We hebben de principes van Janse en de bijbehorende noodkerk van alle kanten bekeken. We moeten deze feiten absoluut kennen voordat we iets kunnen zeggen over de Bepalingen of reglementen van de Vereniging van 1907. Die Bepalingen zijn wel genoemd, maar nooit diepgaand onderzocht. De originele notulen van de besprekingen van de Bepalingen zijn trouwens pas enkele jaren geleden ontdekt. Het tot nu toe bestaande beeld was ongeveer zo: wie verenigde deed alles goed en wie niet verenigde deed alles fout. Alleen het resultaat telde en daardoor is ds. Boone continu negatief beoordeeld. Terwijl hij 47½ jaar trouw Gods Woord verkondigde: van 24 februari 1887 tot 12 september 1934. Hij is heel vaak afgerekend op die ene dag: 10 oktober 1907; de dag dat hij niet verenigde. Terwijl alleen hij doorzag wat de vereniging werkelijk inhield. Het is daarom moeilijk een predikant te vinden over wie zo'n vertekend beeld is ontstaan als over ds. Boone.